

Західний науковий центр
НАН України та МОН України

Western Scientific Center of the
National Academy of Sciences of
Ukraine and the Ministry of Education
and Science of Ukraine

ISSN 2409-1375

Громадська організація
«Львівський аналітичний дім»

Public organization
«Lviv Analytical House»

**Психологічні виміри
культури, економіки, управління:
науковий журнал**

**Psychological Dimensions
of Culture, Economics, Management:
Science Journal**

ВИПУСК 19

Львів – 2020

Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал / [відповідальний редактор Олег Лозинський]. Україна, Львів. – Випуск 19, 2020. –107 с.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal / [responsible editor Oleg Lozynskiy]. Ukraine, Lviv. – Number 19, 2020. –107 p.

Матеріали друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

Упорядники можуть не погоджуватися з ідеями авторів статей.

Права авторів захищені. При використанні читачами надрукованих у цьому журналі матеріалів слід обов'язково посилатись на автора та вихідні дані цього номеру наукового журналу.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстрований:

- Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія KB №22073-11973 ПР від 31.03.2016 р.);
- Міжнародним центром ISSN (Франція, ISSN 2409-1375 від 29.10.2014р.).

Науковий журнал діє у відповідності до законів України: «Про друковані засоби масової інформації в Україні» №2782-ХІІ від 16.11.1992 р.; «Про наукову і науково-технічну діяльність» №1977-ХІІ від 13.12.1991 р.

Редакційна група

Микола Буник к. політ. н., доц. кафедри української та іноземних мов Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Оксана Гук к. філос. н., доц. кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту дежуправління при Президентові України

Katarzyna Chudy-Laskowska PhD, Department of Quantitative Methods, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Наталія Жигайло д-р пс. н., проф. кафедри менеджменту Львівського національного університету ім. І. Франка

Євгеній Захарчук ст. наук. співроб. Західного наукового центру НАН України та МОН України

Marzena Jankowska-Mihulowicz PhD, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Ігор Карівець д-р філос. н., професор кафедри філософії НУ «Львівська політехніка»

Ірина Кожушко-Лозинська ст. бібліогр. Львівського держ. університету внутрішніх справ

Олена Кузнецова д-р філол. н., проф. кафедри журналістики та ЗМК НУ «Львівська політехніка»

Ореста Лосик к. філос. н., доц. кафедри філософії Львівського національного університету ім. І. Франка

Богдан Магура к. техн. н., доц. кафедри лісопромислового виробництва та лісових доріг Національного лісотехнічного університету України

Тарас Матвійчук к. соц. н., пров. спеціаліст відділу освіти Мурованської селищної ради об'єднаної терит. громади Пустомитівського р-ну

Алла Олійник к. пс. н., ст. викл. кафедри теорет. та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Уляна Парубій к. філолог. н., ст. викладач кафедри української фольклористики ім. академіка Ф. Колесси Львівського національного університету ім. І. Франка

Teresa Piecuch DSc, PhD, Associate Professor, Department of Entrepreneurship, Management and Ecoinnovation, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Андрій Поцедуйко к. філос. н., доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки ЛФ Дніпропетровського НУ залізничного транспорту ім. акад. В.Лазаряна

Marta Pomykała DSc, PhD, Associate Professor, Department of Law and Administration, Faculty of Management, Rzeszow University of Technology

Олег Руденко к. мистецтв., доц. кафедри книжкової та станкової графіки Української академії друкарства

Степан Рутар к. філос. н., доц. кафедри суспільних та природничих дисциплін Львівського інституту медсестринства та лабораторної медицини ім. А.Крупинського

Ірина Семків к. пс. н., доц. кафедри психології та психотерапії Українського католицького університету

Elżbieta Szczygieł PhD, Associate Professor, Department of Research on Sustainable Development Faculty of Social Science, Pedagogical University of Krakow

Нігора Хазратова д-р пс. н., доц. кафедри теоретичної та практичної психології НУ «Львівська політехніка»

Зміст:

ПЕРЕДМОВА	5
Вознюк Оксана. Психолого-педагогічні критерії відбору гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти технічного профілю	7
Захарчук Євгеній. Деякі особливості впровадження інноваційних розробок органами місцевого самоврядування прикордонних територій	21
Поцелуйко Андрій. Різновиди древніх ініціативних практик збережені в українському фольклорі.....	33
Чайковська Оксана. Мова як засіб спілкування та розвитку мовленнєвої компетентності в учнів старших класів	49
Ясінський В'ячеслав, Жидецький Юрій. Психолого-педагогічні підходи до поняття «валеологічна компетентність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти»	70
Лозинський Олег. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції.....	84

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» видається з 2013 р. громадською організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром НАН України та МОН України з метою покращення наукової комунікації, захисту авторських прав науковців, підтримки молодих дослідників.

Науковий журнал виходить 4 рази на рік: у лютому, травні, жовтні, січні.

Автори статей отримують електронну версію Журналу у форматі PDF, при бажанні можна замовити друкований примірник видання.

Вимоги до статей: обсяг 10-12 стор., УДК, прізвище, ім'я, по батькові автора, місце праці (навчання), статус, контактні телефон та E-mail, поштова адреса для надсилання журналу автору; назва статті, україномовна та англomовна анотація, ключові слова; постановка проблеми, стислий огляд попередніх досліджень, мета статті, виклад основного матеріалу, висновки; список джерел; фото автора.

Стаття має відображати результати емпіричного дослідження. Теоретичні питання мають обґрунтовуватись «сильними аргументами» (посилання на теоретичні положення визнаних дослідників, закордонні публікації і т.п.).

Редакційна рада заохочує авторів публікувати результати міждисциплінарних досліджень на стику психології, економічної теорії, політології, міжнародних

відносин, правознавства, історії, теорії масової комунікації, культурології, мистецтвознавства, релігієзнавства, педагогіки тощо.

Наукові статті прохання надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Упорядники дотримуються принципів:

- захист авторських прав на наукові твори;
- оперативність оприлюднення наукових праць;
- Інтернет-поширення PDF версії Журналу для ширшого ознайомлення громадськості з публікаціями авторів;
- налагодження співпраці з іноземними науковцями та науковими установами;
- скерування зусиль на входження Журналу до наукометричних баз даних.

Архів усіх випусків наукового журналу «Психологічні виміри культури, економіки, управління» знаходиться на Інтернет-сторінках *Львівський аналітичний дім* та *Психологічні виміри культури, економіки, управління* у соціальній мережі Facebook.

УКД.377.1:273.543

Вознюк Оксана.
Психолого-педагогічні критерії відбору гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти технічного профілю

Доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В.Лазаряна, кандидат педагогічних наук.

oksa_w2000@yahoo.com

© Вознюк Оксана, березень 2020.

У статті висвітлено проблематику та важливість значення гуманітарної підготовки в системі вищої технічної освіти України. Проведено аналіз, особливості і проблеми гуманітарної підготовки в технічних закладах вищої освіти. Вказано на перелік ключових компетенцій майбутніх фахівців технічної галузі, які формують саме гуманітарно-суспільні дисципліни. Акцентовано увагу на ролі викладача, методах викладання гуманітарних дисциплін у сучасних технічних закладах вищої освіти. Доведено, що доцільно більш активно переходити на особливості гуманітарної освіти як один з чинників освіти інженерного напрямку. Результатом даного дослідження доведено, що гуманітарна підготовка є вагомим складовим процесом формування особистості майбутнього фахівця.

Ключові слова: гуманітарна підготовка, гуманітаризація, технічна освіта, майбутні фахівці, психолого-педагогічні критерії.

The article highlights the issues and importance of the importance of humanitarian training in the system of higher technical

education of Ukraine. The analysis, peculiarities and problems of humanitarian training in technical institutions of higher education were conducted. The list of key competences of future specialists in the technical field, which form the humanities and social disciplines, is indicated. Emphasis is placed on the role of the teacher, methods of teaching the humanities in modern technical institutions of higher education. It is proved that it is advisable to move more actively to the feature of the humanities education as one of the factors of education of the engineering direction. The result of this study proved that humanitarian training is a significant component of the process of forming the personality of a future specialist.

Key words: humanitarian training, humanitarianism, technical education, future specialists, psychological and pedagogical criteria.

Постановка проблеми та її актуальність.

Гуманітаризація технічної освіти має ряд основних напрямів: проникнення гуманітарного знання і його методів в зміст природничонаукових і спеціальних дисциплін; насичення історичних фрагментів цих дисциплін ідеями гуманізму; комплексне оволодіння науковими знаннями про людину, включену в технологічні схеми; вивчення самих гуманітарних дисциплін [1, с.27]. Необхідність гуманітаризації вищої технічної освіти зумовлена потребою подолання існуючого розриву між наукою, культурою і освітою, протиставленням гуманізму і технократизму. Сьогодні в галузі інженерної освіти відчувається брак гуманітарних і гуманістичних засад. Найменш дослідженим є аспект психолого-педагогічного підходу до гуманітарних знань, які викладаються як ізольовані дисципліни, у цілісну систему з урахуванням особливостей майбутньої професії. Предмети гуманітарного циклу, як правило, не мають

прикладного рівня, виходу на професійну діяльність. Це окреслює більш вузьку проблему формування блоків гуманітарних знань студентів технічних університетів та їх науково обґрунтованих зв'язків з майбутньою професійною діяльністю. Таким чином, постає проблема критерій психолого-педагогічного відбору гуманітарних дисциплін, де ці гуманітарні знання займають не формальне місце, а активно сприяють розвитку особистості фахівця і його професійних якостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема відбору змісту освіти є найважливішою проблемою педагогічної науки: “цей відбір змісту не є завданням базової науки, а визначається метою навчання, а також рівнем розвитку здібностей учнів” [3, с.17]. Виходячи з цього ми поділяємо відомі критерії відбору змісту у працях: Ю.К.Бабанського, І.Я.Лернера, М.М.Скаткіна, С.У Гончаренка, Б.Т.Ліхачова та ін. Аналіз психолого-педагогічних досліджень показує, що педагоги і психологи вивчали окремі аспекти оптимізації педагогічної діяльності викладачів закладів вищої освіти. В їх працях виділяються наступні проблеми: моделювання змісту навчальної дисципліни (Б.П.Бархаев, Ю.С.Руденко; наукова організація праці викладача (Г.В.Казанцев, А.М.Седов); методи викладання суспільних наук (А.Г.Калашніков, І.А.Скопилатов); використання різних дидактичних засобів (Б.П.Корочкін, А.А.Гіль, В.І.Маврунічев, Д.П.Муравльов; контроль за результатами навчання (В.Г.Гончаренко) та інші. Все це зумовило необхідність наукового обґрунтування основних шляхів, форм і засобів оптимізації процесу викладання

гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у сучасних умовах. Актуальність, теоретична і практична значущість досліджуваної проблеми, а також її недостатня наукова розробленість зумовили вибір теми дослідження.

Метою даної статті є обґрунтування психолого-педагогічних критеріїв відбору та формування змісту гуманітарних дисциплін у технічних закладах вищої освіти, а також висвітлення можливостей гуманітарних дисциплін у контексті інтеграції до підготовки майбутніх фахівців технічної галузі.

Виклад основного матеріалу. В умовах реформування системи вищої технічної освіти та її модернізації виникає цілий ряд завдань в сфері розвитку особистісного потенціалу студентів та їх успішної соціалізації в глобальному полікультурному суспільстві, а також в області формування гуманітарної культури, універсальних гуманістичних цінностей.

Сучасну вищу освіту в якості основного гуманістичного сенсу соціального розвитку проголошує ставлення до людини як найвищої цінності буття. Основним змістом освіти в цьому ракурсі стає розвиток особистості і її виховання, що обумовлює усвідомлену соціальну позицію індивіда, розвиток до здатності самостійно приймати рішення і діяти незалежно, розуміючи свою особисту відповідальність в умовах мінливого і суспільства, що розвивається.

Все це вимагає оновлення методики викладання, підвищення продуктивності проведення зі студентами занять з гуманітарних дисципліни. Програма щодо гуманітарних дисципліни орієнтована не тільки на підвищення володіння, формування стійкого уявлення

про навколишній світ, його основні поняття, але і на формування професійної компетенції з урахуванням майбутньою обраною спеціальністю, що зовсім не означає і не передбачає тільки професійно спрямоване навчання. Разом із тим, саме гуманітарні дисципліни є одними із головних ланок процесу навчання, основу яких складає засвоєний в певному обсязі матеріал.

Розрізняються два типи навчальних результатів: компетентність щодо оволодіння загальними питаннями методики (здатність до визначення цілей, аналізу, синтезу, планування, моделювання, тощо); компетентність, яка безпосередньо відповідає предметові. Тому, загальнометодична компетентність визначається за сукупністю наступних критеріїв: студент знає й усвідомлює нові засвоєння з освітньої галузі в контексті гуманітарної підготовки; зміст та особливості, основні умови у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Студент обізнаний з основними вимогами до підготовки навчання; обізнаний з загальними вимогами, особливостями, основними засобами, формами і методами навчання, загальними особливостями використання сучасних навчальних технологій на заняттях. У цій ситуації студент здатний формулювати освітні цілі з предмета, досягати й оптимально переосмислювати їх під час навчання; аналізувати основну навчальну літературу і розширювати її завданнями, спрямованими на розвиток логічного мислення; вміти аналізувати методичні посібники з метою виявлення їх доцільності та відповідності рівневі засвоєння обов'язкових знань та вмінь. Студент володіє загальними

практичними вміннями і навичками, продуктивно і нестандартно організовувати процес навчання. Виховати і розвивати у студента, згідно вимог Державного стандарту освітньої галузі, вміння обговорювати, давати оцінку і самооцінку, організовувати власну самостійну дослідницьку діяльність тощо.

Відзначимо, що гуманітарна освіта, що реалізовується у технічних вищих закладах освіти, сприяє вирішенню цілого ряду завдань, пов'язаних з гуманізацією і гуманітаризацією вищої технічної освіти: посилення гуманітарної підготовки студентів і формування особистості фахівця, що володіє фундаментальними гуманітарними знаннями, що визначають вектор його подальшого саморозвитку і самореалізації; активне включення студентів в суспільно-освітні та культурно-просвітницьке середовище університету; розвиток педагогічної майстерності професорсько-викладацького складу гуманітарних кафедр університету; розробка та впровадження сучасних виховних та освітніх технологій, що реалізуються через авторські клуби, курси, індивідуальні освітні траєкторії студентів, інтерактивне навчання тощо; вдосконалення системи додаткової гуманітарної освіти у вищій технічній школі та варіативних освітніх програм.

На сьогодні реалізуються цілий ряд освітніх програм, що забезпечують ефективне функціонування культурно-дозвіллевої діяльності студентів, що спрямовані на повноцінний розвиток гуманітарної культури студентів, діють комплексні інфраструктури, що задовольняють суспільні потреби у вихованні, освіті та загальногуманітарному розвитку студентів, забезпечують

зміцнення соціальної стабільності суспільства за рахунок сформованих в системі додаткової освіти цінностей і компетенцій майбутніх фахівців для підвищення соціально-економічної ефективності вкладень держави і суспільства в систему вищої технічної освіти за рахунок отримання більш високої якості соціальних результатів. Це означає переорієнтацію деяких завдань, що стоять перед вищою школою. Однією з таких завдань є залучення студентів до гуманітарної культури, культури пізнання, спілкування, творчості тощо.

За своєю глибокою суттю гуманітарна культура висловлює гуманістичні орієнтації особистості. При цьому вона розглядається як людино-орієнтована складова культури, результат і критерій духовного розвитку людини і його соціалізації, який характеризується внутрішнім багатством особистості, рівнем розвитку її духовних потреб, ступенем їх інтенсивності та творчої діяльності. Доречним буде рішення цієї комплексної задачі можливо шляхом ефективної організації культурно-дозвілевих занять студентів як особливої сфери життєдіяльності молоді, її творчої реалізації, що співвідноситься із загальним контекстом майбутньої професійної діяльності студентів, надання їм можливості отримання додаткової гуманітарної освіти як основного навчально-виховного інтегратора сучасної підготовки випускників технічного вищого закладу освіти.

Основною метою додаткового гуманітарної освіти є морально-естетичне виховання особистості і розвиток її духовної сфери. орієнтація на розвиток духовності як

головного вектора поведінки і мотивації особистості дозволить сформувати інтелігенцію нашої держави, що володіє багатою гуманітарною культурою, почуттям патріотизму, свідомістю громадянського обов'язку і гідності, особистої відповідальності перед людьми і суспільством. моральне виховання ґрунтується на базових гуманістичних цінностях, закладених в основу гуманітарного наукового знання [2, с.10]. Моральність позначає наявність внутрішньої прийнятої людиною суспільної моралі, яка регулює його поведінку, визначає світогляд, почуття відповідальності, справедливості, чесності, обов'язку і співчуття. У зв'язку з цим актуалізується суспільне розуміння необхідності психолого-педагогічних критеріїв вибору гуманітарних дисциплін у технічному вищому закладі освіти як відкритого варіативного змісту освіти і його місії, яка визначає найбільш повне забезпечення права людини на розвиток і вільний вибір різних видів навчальної діяльності, в яких відбувається особистісне, духовно-ціннісне і професійне самовизначення студентів.

У нас історію і політологію, і соціологію, і психологію, і мовознавство, й інші дисципліни називають гуманітарними, тоді як на Заході чітко розрізняють гуманітарні та суспільні науки. До кола останніх відносять політологію, соціологію, інколи історію та деякі інші.

В останні роки в змісті освіти обґрунтовуються так звані метапредмети (А.Хуторський). Якщо використати для опису і оцінки подібних результатів традиційне поняття «міжпредметні зв'язки», то виявляється порушеною внутрішня логіка освітнього руху учнів, чие пізнання розгортається стосовно до єдиних фундаментальних

об'єктів, а не до різних навчальних курсів. Необхідні стійкі предметні конструкції, що дозволяють системно планувати і вибудовувати процес навчання. Для розв'язання даної проблеми введено поняття навчального метапредмета – предметно оформленої освітньої структури, зміст якої базується на системі фундаментальних освітніх об'єктів [8, с.207]. Застосовувати для дисциплін, що створюються термін «інтегрований курс» було б неточно, оскільки під таким звичайно розуміється взаємопов'язана єдність традиційних; в нашому випадку мається на увазі принципово інший рівень конструювання змісту освіти – метарівень. Саме метапредмети можуть бути дидактичною реалізацією системи інтегрованих знань, оскільки вони є набагато ширшим і більш гнучким поняттям, ніж предметні чи інтегровані курси.

У гуманітарних метапредметах важливо забезпечити оптимальне співвідношення між знаннями з гуманітарних дисциплін, які інтегруються у цьому блоці, і одночасно – професійне спрямування інтегрованого блоку як цілого. Кожен з блоків є компонентом професійної культури інженера і забезпечує її певний аспект. В умовах технічних університетів постійно оновлюється зміст освітньо-професійних програм, причому ці зміни торкаються у першу чергу професійно-орієнтованих дисциплін.

Відповідно до Державного стандарту, навчальних програм та критеріїв оцінювання знань розвиток мислення студентів проголошується пріоритетом в освіті [6, с.5]. Проте, використання набутих знань з історії як передумови до наступної громадсько-політичної

активності є досить сумнівним, адже набуту в школі історичну інформацію можна використати в діаметрально протилежних цілях. Крім того «об'єктивність інформації в будь-якому джерелі (первинному або вторинному) залишається проблематичною, оскільки джерелом цієї інформації завжди є суб'єкт – людина» [5, с.9].

На цій основі розроблено критерії відбору змісту інтегрованого гуманітарного блоку для вищих технічних закладів освіти:

Цілісне формування особистості професіонала можливе лише на основі інтегративного підходу до змісту освіти;

Значущість конкретних гуманітарних знань визначається специфікою професійної діяльності та необхідним рівнем загальнокультурного розвитку особистості;

Структурування навчального матеріалу з гуманітарних дисциплін спрямоване на формування цілісної системи гуманітарних знань особистості з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності студентів;

Доцільним є створення гуманітарних метапредметів для вищих навчальних закладів технічного профілю, які інтегрують зміст кількох споріднених гуманітарних дисциплін;

В інтегрованих гуманітарних дисциплінах забезпечуються взаємозв'язки та оптимальне співвідношення між знаннями з гуманітарних дисциплін, які інтегруються у цьому блоці, і одночасно – професійне спрямування інтегрованого предмету як цілого.

Оновлення змісту знань, які формують професійну

культуру інженера, зумовлене постійними змінами соціальних умов та переоцінка цінностей;

Забезпечення освоєння інваріантного, класичного змісту гуманітарних знань, незалежно від профілю навчального закладу необхідне для формування духовної культури особистості фахівця;

Виявлення та аналіз “прихованого змісту” гуманітарних знань, який несвідомо закладається авторами навчальних програм, передбачає контролю його впливу на чуттєво-емоційну сферу студентів.

На наш погляд, загальні культурологічні знання створюють базу для опанування мовленнєвої культури та формування психолого-педагогічної культури інженера. Вони є достатньо однорідними, щоб мати здатність до взаємодії, але одночасно різнорідними, щоб створити можливість формування якісно нових знань в рамках гуманітарних дисциплін. Наприклад, інтеграція культурологічних та психолого-педагогічних понять формує якісно нові риси особистості, а її професійна спрямованість позитивно впливає на формування професійної культури інженера.

Зауважимо ще один психологічно важливий аспект. У технічному університеті студентам буває важко переключатися зі спеціальних дисциплін на гуманітарні. Інтегративний підхід дозволяє використати елементи так званого «занурення» у навчальний матеріал, коли він подається крупними блоками і характеризується моделями концентрованого навчання, інтенсивного навчання, багатопредметної системи «занурення», тематичного, евристичного (метапредметного) чи

міжпредметного «занурення», занурення в культуру тощо [8, с.147].

Що ж стосується психологічних досліджень інтелектуальної обдарованості, то багато питань виникають в основному через багатозначність цього терміна і, відповідно, – в результаті існування різних критеріїв, на основі яких та чи інша людина ідентифікується як «інтелектуально обдарована». Інтелектуальна обдарованість, на перший погляд, завжди відображається у надвисоких показниках інтелектуальної діяльності. Однак далеко не кожен показник інтелектуальної успішності є індикатором інтелектуальної обдарованості. Тому, на думку вчених, прояв інтелектуальної обдарованості слід пояснювати не високими показниками здібностей і здатності до навчання, які, в свою чергу, характеризують нормативний інтелектуальний потенціал особистості, а саме високими показниками дивергентних здібностей, що дозволяють оцінити її творчий інтелектуальний потенціал [7, с.13].

Домінуючим типом інтеграції у професійно-технічних навчальних закладах є об'єктна, яка часто зводиться до формального об'єднання знань про певний об'єкт і реалізується в інтегрованих курсах. Предметна інтеграція в основному базується на міжпредметних зв'язках, операційна - визначається загальною логікою спільних методів і форм навчання. Практично не реалізується найважливіший з типів інтеграції (проблемна), хоча доцільність саме її застосування обґрунтовано теоретично. Низький рівень проблем негативно впливає на формування творчого рівня фахівця [4, с.562].

Характерною особливістю формування, психолого-

педагогічного критерію вибору гуманітарних дисциплін у технічних вищих навчальних закладах є професійна спрямованість інтеграції знань на пізнавальні результати в єдності загальнокультурної та психолого-педагогічної підготовки з урахуванням специфіки майбутньої професії фахівця.

Висновки. Таким чином, психолого-педагогічні критерії відбору змісту гуманітарних дисциплін для технічних університетів полягають, зокрема, у такому: значущість конкретних гуманітарних знань визначається специфікою професійної діяльності та необхідним рівнем загальнокультурного розвитку особистості; структурування навчального матеріалу з гуманітарних дисциплін спрямоване на формування цілісної системи гуманітарних знань особистості з урахуванням особливостей майбутньої професійної діяльності студентів; доцільним є створення гуманітарних блоків для закладів вищої освіти технічного профілю, які інтегрують зміст кількох споріднених гуманітарних дисциплін; в інтегрованих гуманітарних предметах забезпечуються взаємозв'язки та оптимальне співвідношення між знаннями з гуманітарних дисциплін, які інтегруються у цьому блоці. До подальших напрямів відносимо розробку гуманітарних блоків для фахівців технічного профілю на основі інших гуманітарних дисциплін.

Список джерел:

1. Анашенков Б. Литература в век научно-технической революции – М.: Просвещение. 1979. 112с.
2. Балл Г.О. Гуманізація освіти природничо-наукового і технічного спрямування у контексті глобальних проблем сучасності. Матеріали I міжнародної науково-методичної конференції.

К.: НТУУ «КІП». 1999. С.9–11.

3. Гончаренко С.У. Методика як наука. Хмельницький: Вид-во ХГПК. 2000. 30 с.
4. Козловська І.М. Дидактична інтегродологія: теорія та практичне застосування у професійно-технічній школі. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. №27. 2011. С.557-564
5. Мисан В. Багатоперспективність як форма в змісті шкільного курсу історії України. Історія в школах України. №1-2. 2009. С. 9-13.
6. Терно С. Як знайти виважений спосіб викладання національної ідентичності та культурної різноманітності в шкільному курсі історії? Історія в школах України. №1-2(89-90). 2009. С.4-8.
7. Русалов В.М., Дудин С.И. Темперамент и интеллект: общие и специальные факторы. Психологический журнал. Т.16. №5. М. 1995. С. 12–23
8. Хуторской А.В. Современная дидактика. СПб: Питер. 2001. 544с.

Захарчук Євгеній. Деякі особливості впровадження інноваційних розробок органами місцевого самоврядування прикордонних територій

Науковий співробітник Західного наукового центру НАН України і МОН України (Львів).

yevgeniy.zakhar@gmail.com

© Захарчук Євгеній, квітень 2020.

Досліджено проблему упровадження інноваційних розробок з метою сприяння і вирішення питань суспільного розвитку території, які є компетенцією органу місцевого самоврядування прикордонного регіону. Представлено основні результати опитування (в рамках дослідження) компетентних спеціалістів владних інституцій прикордонних територій щодо здійснення інноваційної діяльності.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інновація, орган місцевого самоврядування, прикордонна територія.

The problem of introduction of innovative developments with the purpose of promoting and solving issues of social development of the territory, which is the competence of the local self-government body of the border region, is investigated. The main results of the survey (within the framework of the study) of the competent specialists of the authorities of the border area on the implementation of innovative activities are presented.

Keywords: innovation activity, innovation, local self-government, border area.

Постановка проблеми. В процесі формування конкурентоспроможних регіонів й територій органи

місцевого самоврядування прикордоння володіють реальним підґрунтям щодо сприяння сталому розвитку та упровадження інноваційних технологій на їх територіях. Державні інституції, як основні суб'єкти інноваційної діяльності, забезпечують впровадження інноваційних процесів у реальний сектор економіки та встановлення правового регулювання відносин у цій сфері. В той же час, на рівні регіонів та територій, згідно з ст.ст. 27, 43, 44 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», органам самоврядування належить забезпечувати збалансований економічний та соціальний розвиток відповідної території, ефективне використання природних, трудових і фінансових ресурсів [1].

Однією з проблем формування, удосконалення інноваційної діяльності та забезпечення її реалізації є визначення пріоритетності інтеграції інноваційних розробок, технологій з огляду на потенціал, специфіку, нагальні потреби територіальної громади, регіону. Одним з основних факторів упровадження інноваційних розробок в напрямках діяльності громад є здатність органів місцевого самоврядування сформуванати візію (концепцію) й порядок дій для дієвого упровадження інноваційних розробок з метою вирішення суспільних проблем, які належать до їх компетенції, та задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Для Львівського регіону зазначена проблема актуальна також і з огляду на статус прикордонного регіону, що межує з економічно розвинутими країнами Європейського Союзу. Водночас, однозначно сприятимуть упровадженню високотехнологічних новацій розроблені на фаховому й експертному рівні плани розвитку

територіальних громад, програми соціально-економічного розвитку, інноваційно-інвестиційні паспорти громад тощо.

Аналіз досліджень та публікацій. Широкий спектр питань органів самоврядування та їх ефективної, з елементами нововведень, діяльності досліджував у своїх фундаментальних працях Юрій Панейко (1886-1973). Дослідження щодо упровадження інноваційних розробок органами влади та фактори, що сприяють цим процесам, здійснювали вітчизняні вчені М. Долішній, Є. Бойко й проводять науковці С. Шульц, Х. Притула, ін. Зокрема, у працях дослідників висвітлена проблематика та обґрунтування організаційно-економічних механізмів підвищення конкурентоспроможності регіонів, інноваційний розвиток економіки територій і громад тощо.

Метою статті є окреслити узагальнений порядок (алгоритм) та пріоритетність дій органами місцевого самоврядування прикордонних територій в інтересах дієвого упровадження інноваційних розробок з метою вирішення нагальних суспільних проблем, які належать до їх компетенції, для задоволення потреб населення відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробник концепції динамічної рівноваги економіки і впливу новаторства в цій рівновазі Йозеф Шумпетер (Joseph Schumpeter) ще у 1911 році у своїй науковій праці «Теорія економічного розвитку» [2] сформулював цілісну теорію інноваційного розвитку, визначальним якої було введення економічної категорії «інновації» як необхідної

виробничої функції, зумовленої змінами факторів виробництва, ресурсів або їх комбінації. Й. Шумпетер виділив такі складові інновації :

- запровадження нової продукції, товару, послуги, нових видів або невідомого для споживача;
- застосування нової технології виробництва, запровадження для певної галузі невідомого методу (способу) виробництва;
- використання нових матеріалів, видів сировини, а також її джерел;
- відкриття та освоєння нового ринку споживання продукції;
- підрив монополії конкурентів або монополізація ринку за рахунок виробництва власної, невідомої раніш продукції;
- впровадження нової організації виробничого, управлінського процесу, організаційної структури або їх удосконалення.

В сучасних умовах децентралізації важлива роль у формуванні інноваційної політики належить регіонам, громадам. Визначальним чинником в теперішніх умовах тепер набуває спроможність органів влади територіальних громад здійснити перерозподіл ресурсів з традиційної в інноваційну площину розвитку економіки. У своїх роботах Ю. Панейко [3] окреслив, що державницька теорія самоврядування базується на таких основних положеннях:

- місцеве самоврядування - це особлива організація державної влади, що ґрунтується на виборних началах;
- компетенція органів місцевого самоврядування визначається державою, «дозволено те, що передбачено зако-

НОМ»;

- на відміну від центрального управління місцеве самоврядування здійснюється не державними чиновниками, а за допомогою місцевих спільнот, місцевих жителів, зацікавлених у місцевому самоврядуванні.

У низці світових рейтингів уже тривалий період відображається, що конкурентна позиція України є постійно нестійкою. Так, за даними авторитетного Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), у Звіті про глобальну конкурентоспроможність (Global Competitiveness Index, GCI) 2017-2018 років, Україна посіла 81 місце серед 137 досліджуваних держав. У наступному 2019 році вітчизняна економіка втратила позиції в GCI й опустилася на 85 місце з 141 країни. Відзначається, що країна має посередній рейтинг за показником "Інновації" та низькі значення показників "Взаємозв'язки університетів з промисловістю у сфері досліджень і розробок", "Технологічна готовність". Однак, найбільш проблемним показником залишається "Іноземні інвестиції та трансфер технологій" [3]. Примітно, що у порівнянні з найближчими сусідніми країнами українська економіка також відстає (дані 2019 року): Польща займає 37 місце, Росія - 43, Румунія - 51 місце (+1 до попереднього року), Угорщина - 47 (+1), Молдова - 86 (+2), Словаччина перебуває на 42 місці.

Нагальним завданням, яке на сучасному етапі постало перед українським суспільством, є забезпечення сталого розвитку економіки, громадянського суспільства і держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення. Одним з ефективних шляхів позитивного

вирішення зазначеного є впровадження інноваційних розробок та технологій в економічну сферу з метою вирішення суспільних проблем.

Відповідно до ст. 3 ЗУ «Про інноваційну діяльність» головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Окрім того, п. 3 ст. 7 цього ж Закону надає повноваження представницьким органам місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради), відповідно до їх компетенції, щодо затвердження місцевих інноваційних програм та визначення коштів місцевих бюджетів для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм у межах коштів бюджету розвитку [4]. Водночас, покладені законодавством завдання і надані можливості для представницьких органів місцевого самоврядування зумовлюють потребу чіткого розуміння впливу інноваційної діяльності на досягнення сталого розвитку регіону чи території, потребує розуміння сутності упровадження інновацій та чинників, що впливають на ефективність її здійснення.

Дослідження вітчизняних економістів та оцінки експертів і практиків свідчать, що інновації оптимально визначати, насамперед, на регіональному та місцевому рівнях. Важливо зазначити, що інноваційний розвиток території, регіону доцільно розглядати саме як комплекс заходів, зокрема організаційних й управлінських, в усіх

сферах життя. Основною метою реалізації зазначених комплексних заходів, у форматі програм (стратегії, «дорожньої карти», ін.), слід вбачати:

- зростання рівня та якості життя населення регіону чи мешканців громади із мінімальними збитками для природних ресурсів;
- сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню.

Програма інноваційного розвитку регіону, території також має містити заходи з постійного й цілеспрямованого пошуку і ефективного управління нововведеннями у всіх сферах економічного, соціального і духовного життя. Вважається необхідним й формування владними інституціями самоврядних територій середньострокових пріоритетних напрямків на період до 5 років, які мають бути спрямовані на виконання стратегічних пріоритетних напрямів (до 10 років). Зазначене дозволить, у подальшому, створити умови й режим найбільшого сприяння виконання робіт, спрямованих на реалізацію відповідних пріоритетних напрямів, та концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів.

З метою отримання інформації щодо основних пріоритетів, перепон й труднощів в органів місцевого самоврядування щодо опрацювання програмних документів (концепція, «дорожня карта», ін.) для ефективного упровадження інноваційних розробок в інтересах вирішення суспільних проблем, автором у період листопад 2019 року-березень 2020 року здійснено інтерв'ювання спеціалістів владних інституцій

Золочівського та Жовківського районів Львівської області (регіон межує з низкою країн Європейського Союзу), до компетенції котрих прямо чи опосередковано відносяться питання упровадження інновацій. Зокрема, під час фокусованого інтерв'ю (метод надає можливість одержати досить представницькі дані при мінімальних витратах праці і часу) у форматі вербальної взаємодії між інтерв'юером і респондентами - 37 посадовців керівної ланки (керівники управлінь, відділів, секторів) органів самоврядування та державних адміністрацій зазначених територій, - отримані дані, які в подальшому опрацьовані й нижче викладені основні результати.

За результатами обробки і узагальнення інформації, отриманої в процесі інтерв'ювання, сформульовані наступні висновки та рекомендації (пріоритетність вказана відповідно до опрацьованих матеріалів інтерв'ювання респондентів). А саме, здійснення інноваційної діяльності органами місцевого самоврядування доцільно упроваджувати з врахуванням наступних основних принципів:

- При розробці місцевої інноваційної програми необхідно застосовувати й поєднувати управлінський, експертний підхід та метод партнерства. Перша, управлінська складова, дозволить активно залучити спеціалістів органу місцевої влади, котрі безпосередньо наближені до проблем й потреб мешканців і при такому підході значно скорочується термін розробки документа. Друге: долучення експертів (науковців, профільних фахівців, ін.) дозволить із застосуванням методології та кращих практик визначити, з врахуванням потреб і спроможностей громади, пріоритетність та період реалізації (короткострокові, се-

редньострокові, довгострокові) інноваційних розробок. Третя складова – залучення активних представників території, що сприятиме врахуванню реальних проблем і сприйняттю середовищем громади документу.

- Формуючи заходи інноваційної діяльності необхідно, перш за все, розраховувати на власні фінансові й ін. ресурси громади та прораховані можливості, що ґрунтуються на потенціалі територіальної громади. Кошти бюджетів інших рівнів - обласного, державного, субвенції, кошти міжнародної технічної допомоги та інші грантові й донорські кошти - варто намагатись враховувати в сегменті фінансування інноваційної діяльності, але які не забезпечуватимуть критичні для громади процеси життєдіяльності.
- Мешканці громади (регіону) повинні якомога ширше бути залучені до обговорення процесу інноваційної діяльності, хід зазначеного потрібно оприлюднювати (ЗМІ, на ресурсах в мережі Інтернет) на всіх етапах. При таких умовах населення матиме інформацію про те, що відбувається, зможе висловити пропозиції на етапі розробки й упровадження інновацій, більшість спірних питань буде виявлено та досягнуто консенсусу.

Встановлені найбільш актуальні пріоритетні напрями, у площині яких доцільно, у першу чергу, здійснювати заходи з розробки та упровадження інновацій на прикордонних територіях:

- модернізація і розвиток інфраструктури, комунікацій, мереж, соціальної сфери, благоустрій місць проживання мешканців;
- оновлення критичних структурних складових та удоско-

налення існуючої інфраструктури сфери охорони здоров'я, підвищення дієвості заходів щодо охорони навколишнього природного середовища з врахуванням екологічних інтересів населення;

- модернізація та удосконалення навчально-освітнього простору та відповідних закладів, у т.ч. установ дошкільної освіти.

Для оптимальної організації та ефективного упровадження інноваційних розробок доцільно застосовувати наступний порядок (алгоритм) дій:

- Проведення дослідження (вивчення ринку) щодо потреби й доцільності для територіальної громади (регіону) розробки певної інновації в інтересах вирішення (покращення, модернізації, усунення, мінімізації, ін.) існуючої проблеми.
- Ідентифікація проблеми (у т.ч. встановлення усіх складових, елементів), наявність запиту населення територіальної громади (регіону) на вирішення проблеми. Ступінь актуальності проблеми щодо вирішення для визначення її пріоритету у низці інших.
- «Генерування» й формування ідеї, пропозиції, розробки тощо. Підготовка та оформлення новації для подальшого її упровадження в реальний сектор економіки території (регіону), тобто перетворення в інновацію.
- Пошук джерел фінансування для розробки і подальшого упровадження інновації з метою вирішення існуючої проблеми в територіальній громаді (регіоні). Формування людського ресурсу (команди в рамках проекту) та іншого інструментарію з метою дієвої інтеграції нововведення в реальний сектор. Моніторинг й аудит процесу упровадження інновації, вжиття необхідних за-

ходів для усунення, при потребі, перепон.

Важливим фактором для врахування владними органами прикордонних територій у процесі упровадження інновацій є також нерівномірність розвитку та соціально-економічні диспропорції територій, суттєва диференціація розвитку на рівні адміністративних районів і регіонів й, особливо, у порівнянні з прилеглими адміністративними територіями суміжних країн ЄС (зокрема Польщі, Словаччини, Угорщини).

Висновки. В сучасних умовах актуалізується й залишатиметься важливим аспектом ефективного функціонування прикордонних територій упровадження інноваційних розробок органами місцевого самоврядування, що в подальшому сприятиме підвищенню конкурентоспроможності, збалансованому економічному та соціальному розвитку території. Проте, зазначене необхідно здійснювати в логічно і хронологічно узгодженому порядку, в рамках опрацьованих комплексних дій (зокрема, у форматі програми, стратегії, «дорожньої карти», ін.), реалізація яких призведе до досягнення належного рівня та якості життя мешканців громади чи регіону у встановлений термін, сприятиме захисту довкілля з урахуванням збереження природних, культурних та історичних ресурсів і надбань.

Здійснення інноваційної діяльності органами місцевого самоврядування доцільно упроваджувати із врахуванням пріоритетних потреб і спроможностей громади, тривалості реалізації інноваційних розробок, що дозволить створити умови й режим найбільшого

сприяння виконанню робіт та концентрації на них фінансово-економічних, інтелектуальних й інших важливих ресурсів. Об'єктивна реальність суспільного розвитку також формує потребу щодо інтенсифікації інтеграції інновацій, що ґрунтуються на цифрових технологіях, з елементами штучного інтелекту, створюють можливості для упередження й мінімізації наслідків природних і техногенних загроз та катаклізмів тощо, і найбільше наближені до вимог, споживчих потреб населення території.

Список джерел:

1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс] / 21 травня 1997 року № 280/97-ВР – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> .
2. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. — К. : ВД "Києво-Могилянська академія", 2011. - 242 с.
3. Панейко Юрій проф д-р. Теоретичні основи самоврядування. – Мюнхен: Українська Вільна Академія Наук у Німеччині, 1963. – 193 с.
4. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2019 [Електронний ресурс] / World Economic Forum, Insight Report – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf - Назва з екрана.
5. Закон України «Про інноваційну діяльність» [Електронний ресурс] / 4 липня 2002 року № 40-IV – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> .

Поцелуйко Андрій. Різновиди древніх ініціаційних практик збережені в українському фольклорі

Доцент кафедри гуманітарної та соціально-економічної підготовки Львівської філії Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. акад. В.Лазаряна, кандидат філософських наук.
senjababuin@gmail.com

© Поцелуйко Андрій, березень 2020.

Стаття присвячена дослідженню архаїчного підґрунтя української етнокультурної спадщини за допомогою методологічних принципів порівняльної індоєвропейської міфології та висновків порівняльно-історичного індоєвропейського мовознавства. Реконструюються та аналізуються загальноіндоєвропейські соціо-функціональні архетипи, досліджуються загальноіндоєвропейські міфологеми.

Ключові слова: архетип, парадигма, міфологема.

Potselujko Andrij. Types of the practice of initiation in Ukrainian folk tradition. The article is devoted to the research of prephilosophical outlook of ancient Slavic tribes. This investigation is based on the methodologies of modern comparative Indo-European mythology, namely on the theory of trifunctional Indo-European ideology structure (the Dumézil's theor).

Key words: archetype, paradigm, mythologem.

The article is devoted to the research of prephilosophical outlook of ancient Slavic tribes. This investigation is based on the methodologies of modern comparative Indo-European mythology, namely on the theory of trifunctional Indo-European ideology

structure (the Dumézil's theory), and also on the Propps theory of fairy-tale morphology.

The trifunctional hypothesis of prehistoric Proto-Indo-European society postulates a tripartite ideology ("idéologie tripartite") reflected in the existence of three classes or castes — priests, warriors, and commoners (farmers or tradesmen) — corresponding to the three functions of the sacral, the martial and the economic, respectively.

Dumézil's theory primary contribution to Indo-European studies was his theory of "trifunctionalism," the idea that a particular arrangement of three societal "functions" lay at the heart of Indo-European life and thought. This arrangement manifested itself most straightforwardly in the social hierarchy, which consisted of three classes that corresponded to the three functions. However, as the word "function" implies, the three classes were distinguished not just according to differing quantitative amounts of power, but also qualitatively in terms of the "functions" that each of the three groups served within society. The Indo-Europeans' gods, too, were organized into this trifunctional structure.

Some Indo-European social and functional archetypes are reconstructed and analysed in this investigation. Indo-European mythological images in reflection of Ukrainian folklore and specific Ukrainian mythological images in the context of Indo-European mythological fund are researched.

The article presents the research of the Ukrainian ethnic culture heritage using the methodologies of the modern comparative Indo-European mythology and on the basis of the conclusions of the comparative Indo-European linguistics.

Key words: archetype, paradigm, mythologem, mythological structure, metastructure, pantheon.

Порівняльно-історичний метод, успіхи семантичної реконструкції та структурні студії, зумовили серію

опублікованих праць, які визначають окремі важливі фрагменти внутрішнього устрою племен-носіїв архаїчних індоєвропейських діалектів. На основі відомостей лінгвістики окреслюється досить чітка картина культури. Саме тому актуальним є ґрунтовне академічне вивчення тих елементів дохристиянської міфології в системі української духовної спадщини, які сягають своїми витокami прадавньої індоєвропейської основи. Осмисленню досліджуваної теми присвячені праці сучасних вітчизняних науковців Ю.В.Павленка [1], М.В.Поповича [2;3], М.О.Чмихова [4], К.Ю.Рахно [5, 6], М.Ю. Рахно [7] в яких досліджено давньоукраїнські вірування та світоглядні уявлення в контексті індоєвропейської міфології, проте їх варто доповнити, залучаючи нову інформацію, зокрема не опрацьовані ни-ми викладені нижче українські народні перекази.

Метою пропонованої статті є комплексний аналіз українських народних казок в світлі реконструйованої лінгвістами структури індоєвропейського міфологічного пантеону для виявлення в них специфічних рис індоєвропейської ментальності, традиційного світогляду. Для того, щоб глибше збагнути зміст ініціаційних мотивів українського фольклору, ми звернемось до досліджень присвячених жанру казок, в яких в найбільшій мірі виражена тематика ініціації-індивідуації.

В основі духовних практик наших пращурів лежали древні психотехніки, які вели до кардинальної трансформації особистості, і проявлялись вони в формі ритуалу ініціації. Дослідники констатують наявність

існування не одного, а кількох типів ініціаційних обрядів, що відображені в українському фольклорі та традиціях інших індоєвропейських народів. Можна виділити воїнську, жрецько-шаманську, а також практику пов'язану з шлюбними інституціями.

В цілому дослідники виділяють три типи посвят:

«1) Колективні обряди, що знаменують перехід з дитинства або юнацтва до дорослого віку і обов'язкові для всіх членів суспільства;

2) Обряди вступу в таємні товариства, в союзи або братства, які об'єднують людей однієї статі і ревниво охороняють свої секрети;

3) Обряди містичного покликання, які на рівні первісних релігій є покликанням чаклуна, шамана, пророка, знахаря і т.д. Тут важливий саме індивідуальний досвід посвячуваного»[8].

«Зокрема, одна з форм древніх ініціації передбачала здобуття молодим воїном певної кількості ворожих голів... У слов'янському, зокрема, українському казковому епосі вона трактується як відрізування голів чи язиків у переможеного багатирем змія...

Довести, що він гідний одруження, казковий герой-ініціант мусив, пройшовши складні, найбільш незвичні та найнесподіваніші випробування: доскочити до королівни, що сиділа в золотому теремі на високій горі, та зняти з її руки перстень, збудувати летючий корабель та приїхати на ньому до царя на обід...

Виконання завдань казкового ворожого тестя, неможливе без магічних умінь, здобути котрі можна було лише через зв'язок з потойбічним світом, мандрівку в який за архетипною схемою «через смерть – до

«Відродження» здійснював ініціант у процесі проходження ритуалу посвячення...

Посвячений повинен був продемонструвати свої господарсько-практичні уміння рільницького спрямування («щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, зорав, пшениці насіяв, вижав її, а скирти склав і щоб у ту ніч тієї самої пшениці мені паляницю спік»). Тут герой піддається випробуванню, чи під силу йому прискорити ти урожай» саме така вимога висувалася до магів-чаклунів у часи виникнення землеробства»[9].

Деякі дослідники пишуть про змішування в казках мотивів, що відображають традицію чоловічих ініціацій і ініціацію сакрального царя.

«Цикл казок про Івана і Коцю, по суті, є приклад чоловічої ініціації. Коцю, віднімаючи наречену, прирікає юнака на «дитяче» життя. Вбити Коцю можна, зламавши голку (голка, веретено, клубок, гребінь - є предмети казкової атрибутики). Смерть Коцю дає можливість молодому претенденту довести, що він гідний зайняти своє місце в дорослому житті з усіма його правами і привілеями. Отрок - це підліток ще без права голосу, ще не людина. Одночасно тут помітні відлуння того часу, коли цар виконував роль жерця (правитель міг виліковувати від хвороб, благословляти і підтримувати гармонію світу) і був змінним. Старий цар повинен бути убитий новим, про це говорив Фрезер в «Золотій гілці ». Пропп писав:" Очевидно, шлюбний вік дітей, створення нового покоління показує, що старому поколінню пора піти, поступитися місцем новому ". Звідси впливає дуже знайомий мотив - прибулець, Іван-дурник, розгадує

складні загадки або показує свою силу і завзятість, «доводить свою придатність» зайняти місце цього царя-жерця. У всіх варіантах казок Іван обов'язково проходить ініціацію, яку проводить Баба Яга, одночасно виступаючи як помічниця, дарительниця і провідниця в потойбічний світ. Вона не тільки сліпа, у неї ще й гіпертрофовані ознаки статі, кістяна нога і яскраво виражена симетрія (теж знак смерті) [10].

Проблемі виникнення і існування індоєвропейського шаманізму присвячена ціла серія праць сучасних дослідників. А.В.Запорожченко зазначає:

Щодо суті шаманського комплексу, поширеного в Європі, у вчених також не склалося єдиної думки. Угорський дослідник Г. Кланіцаї, розглядаючи вірування народів, що населяють територію Європи, вважає, що «замість того, щоб шукати ... тільки визнану - хоч і не безперечно ... - модель центрально-європейського шаманізму, видається більш доречним говорити про різноманітні стійкі елементи шаманізму в Центральній і Південній Європі, перетворені і інтегровані в нові системи вірувань безліччю різних способів ». Таким чином, він, хоча і визнає факт існування шаманізму на території Європи, вважає за краще говорити тільки про присутність елементів шаманізму в народних віруваннях європейців, а не про наявність єдиного шаманського комплексу.

Деяко інший погляд на шаманізм в Європі пропонує Е. Поч. На її думку, на території Центральної та Південно-Східної Європи до наших днів збереглися суспільства, вірування яких містять в собі архаїчні елементи, пов'язані з шаманськими практиками. На основі аналізу даних сучасних досліджень вона робить висновок про існування

європейського (індоєвропейського?) шаманізму. При описі характеристик основної функції шамана - посередництва між світами - нею були виділені дві специфічні риси індоєвропейської шаманізму: аграрний характер і пов'язані з ним циклічні особливості. Крім того, вона зробила спробу розширити міфологічні основи, помістивши два основних типи посередників, виділених К. Гінзбургом (чаклунів, які забезпечують родючість, і чаклунів-провидців, котрі дізнаються про майбутнє від померлих), в рамки дуальної системи, пов'язаної з Перкунасом / Перуном, богом громовержцем, і Велніасом / Волосом / Велесом – богом-покровителем худоби і богом мертвих. Вивчаючи народні вірування, що поширені на території Європи, італійський дослідник К. Гінзбург виявив паралелі між італійськими бенанданті і шаманами. Подальший пошук привів його до висновку про існування на території Європи безлічі типологічно схожих явищ (італійські *benandanti*, балканські *zduhači*, угорські *táltos*, хорватські і словенські *kresniki*, корсиканські *mazzeri*, осетинські *burkudzäutä*, лапландські *poai'di* і ін.) [11].

Дослідженням ремінісценцій суто шаманських практик в рефлексії українських казок займається В.Ф.Ятченко. На думку дослідника «в довгому ряді сюжетів казок, в тому числі й українських, за схожими з ініціаційними відповідниками приховуються явища зовсім іншого порядку. Зокрема, шаманські практики. Їх також слід виділяти в текстах й досліджувати, не ототожнюючи при цьому з обрядами ініціації. Розрізнення такого роду є особливо важливими, хоча й особливо складними. І то не

тільки тому, що зовні вони мають багато схожого. Чимало фольклорних текстів, особливо казок – у тому вигляді, в якому вони дійшли до нас – скомпоновані в такий спосіб, що ініціальні й шаманські мотиви в них надзвичайно тісно переплетені, а інколи й органічно взаємопроникають один в одного в одному й тому самому сюжеті казки...

Після відомих мотивів, пов'язаних зі стрільбою з лука, вибором братами наречених (елементи міфічного відображення шлюбної ініціації купно з переробленим відображенням скіфської практики змагання претендентів на титул царя), перетворенням жаби на царівну та покидання нею Івана-царевича через порушення ним табу, в ряді варіантів казка починає вістувати про шаманську подорож героя задля повернення заклятої батьком і перетвореної ним на змію царівни. Духи-опікуни шамана (дід, баба, Баба-яга), а також духи-помічники (ведмідь, сокіл, щука) допомагають шаманові проникнути в інший світ, де він знаходить сховану злим духом душу царівни (поширений елемент шаманських дій) і повертається з нею додому.

в казці „Гайгай” відданий батьком потойбічній істоті молодий хлопець потрапляє в „далекий край”, до палацу, де живе Гайгай. Гайгай наказує хлопцеві рік сидіти самотньому в кімнаті. „Будеш собі в кімнаті сидіти і, що забagneщ, їсти й пити. Але виходити не смій; ні митися, ні стригтися, ні голитися тобі не дозволяю”... такі заборони застосовувались як при підготовці до посвячення хлопчика в дорослі чоловіки, так і при посвяченні в шамани.

Є низка українських казок, в яких герой проникає в інший світ, щоб дізнатись від тамтешніх мешканців про

причину і способи ліквідації нещастя, які спіткали конкретних земних людей. Це типово шаманська функція і про неї я розповідатиму пізніше, наразі ж скажу, що навіть якщо в цих казках і є мотив одруження, то це – другорядне й пізніше за часом накладення на шаманську оповідку. Її ініціація тут ні до чого. Сюжети ж, що описують вікостатеві посвячення, містять мотиви пошуків героєм нареченої (рідше нареченого), описи передшлюбних випробувань і врешті одруження героя – надійний показник ініціального денотату казки. Але якщо за сюжетом казки наречену викрадає Смерть (і в давньогрецькій, і в давньоіндійській, і в давньоукраїнській міфологіях смерть людини настає тоді, коли бог смерті вириває її душу з тіла) і герой, знаходячи дівчину в іншому світі, в герці перемагає Смерть і повертає полонянку в земний світ, то це достоту шаманський сюжет, яким би не був фінал казки.

Також необхідно відрізнити шаманізм не тільки від ініціацій, але й від посвячення людини в служіння давнім богам, тобто від посвячення в жерці. В зав'язці сюжетів багатьох українських казок якась могутня істота (велетень, водяник, лісовик, дід-карлик та ін.) виручає героя, але з умовою, що той віддасть їй свою дитину. Звернімо увагу: дитина мусить бути не вбита, але віддана в служіння цій істоті, як, до прикладу, в казці „Дев'ять загадок“. В більшості казок цього типу в ході навчання дитина здобуває езотеричні знання й чудесні здатності. Це зовні вельми схоже на шаманські практики і часто в казках контамінується з шаманістськими сюжетами. Але це зовсім інший вид ініціації. В такого роду сюжетах

відбитий, ймовірно, спогад про підготовку до посвячення в жерці або якісь інші різновиди служителів культу. Натомість в розвідках численних дослідників шаманських обрядів мені не вдалося натрапити на повідомлення про саме таку форму підготовки людини до посвячення в шамани. Отож слід бути дуже обережним при пошуках слідів шаманізму в казках і не піддаватися на оману зовнішньої схожості [12].

Е.В.Нам зазначає, що «Своєрідне втілення в ритуалах індоєвропейців отримала практика шаманських подорожей. Можна виділити кілька варіантів осмислення дороги в ритуальних контекстах: 1) дорога пов'язана з димом і вогнем і являє собою шлях до божества під час жертвопринесення; 2) дорога - це процес пошуку, відкриття і отримання нового знання, а посвячення шаманів і поетів - прокладання шляху в світ духів, які володіють цим знанням; 3) подорож - це процес духовного «бачення», заснованого на досвіді трансформації свідомості, здатності проникати думкою в світ духів і епічних героїв; 4) дорога - символічне втілення ідеї смерті, а знання дороги - здатність проникати в світ мертвих і повертатися звідти живим» [13].

Згадки про давні шаманські практики збереглися в Україні навіть у топографічних назвах.

«Повчальний матеріал для роздумів про сакральні практики наших предків надає інформація про священні місця – токи. „Поединок зі змієм, відбувається ще на Золотих, Срібних та на Залізних Токах. Такі токи виявлено насправді. Вони входили до комплексів давніх язичницьких святилищ. Так у Галичі збереглися два токи. Один називається Божим. Це – давній жертвник на

скелях поблизу теперішнього села Межигірці. Під Божим током є печера, що називається Бабиною норкою”.

В самому Галичі був Золотий тік, що становив собою чималу ділянку землі, яка була обведена підковоподібним валом..., а ближче до гір (на південь від Галича) є Мідний тік у лісі Березина, поблизу села Старі Богородчани... Залізний тік був у селі Тіняві Долинського району поблизу знаменитих Скал Довбуша. А що в багатьох українських казках з типово шаманським сюжетами герой б'ється зі злого силою саме на току, то напрошується думка, що на місці цих святилиць відбувались камлання шаманів, а значить і їх „зустрічі” та „битви” із злими духами»[14].

Ж. Дюмезіль вважав, що культу жерців-шаманів з їх практикою жертвопринесень як намагань поновити втрачений контакт з богами, з їх оргіями та аскезами як шляхами осягнення істини в поєднанні з військовими чоловічими союзами породили культ богів-громовержців – Зевса, Перуна, Юпітера, Індри .

«Цей культ подолав попередню владу богів землі (хтонічних богів) і спирався на нові міфи, на нові елементи соціальної структури суспільства, зосібна на воїнів. Найадекватнішими цій культурно-історичній ситуації магіко-містичними практиками були жрецькі практики з їх опорою на доктринерство, на авторитетність міфів. Поступове зрощування жрецької верхівки з носіями політичної влади, гуртове відстоювання ними спільних інтересів витворило в посполитих групах суспільства потребу обрати інший, новий шлях спілкування з вищими духовними істотами на протилежність світогляду, за яким мудрість йде тільки від давніх міфів і

виключно через жерців. Ось тепер на авансцену закономірно виступає шаман як втілення безпосереднього прориву до сакральних істот, до досягнення істини через самого себе. В пізніші епохи подібні ситуації породжували гностицизм, містицизм»[15].

В казках різних регіонів України явище шаманського покликання проглядає теж досить часто. Гуцульська казка „Як хлопець царську доньку врятував” розповідає про хлопця, який змалечку не сидить на місці, постійно чомусь мандрує з однієї місцевості в іншу, не одружується в уже дорослому віці. Він також має здатність бачити духів (в казці – чортів), яких не бачать інші люди – достоту шаманська здатність. Головне його завдання в казці – теж суто шаманське: вирвати та повернути на землю захоплену й перенесену в інший світ злими духами людську душу (в казці – цареву доньку). Герой цієї казки постає на її початку як простий селянський хлопець, який згодом набуває властивостей шамана. Часто в українських казках передумовою до виникнення шаманських здібностей є володіння героєм ще з дитячих літ чудесними здатностями. В казці „Іван Білокрис”, записаній на Східному Поділлі в 1890 році такі здатності притаманні дитині, яка народилась чудесним способом із витесаної дідом колодки (виразний струмінь тотемізму, вибудований на анімістичній основі) – величезна фізична сила, влада над духами-помічниками. В казці розвивається типовий шаманський сюжет: подорож героя в ліс, зустріч з Бабою, отримання чудесного коня, перемога над змієм, який забрав у людей воду, визволення дівчини в боротьбі зі змієм. Ще один важливий штрих сюжету цієї казки, який вказує на її

шаманське походження: герой уві сні – а цей сон він бачить в новій, збудованій за одну мить за допомоги чудесних духів-помічників хаті – отримує наказ продати батька й матір і придбати чудесного коня, вуздечку й сідло. (Саме через сон неофіт виявляє свою налаштованість на шаманську діяльність в іншому культурно-історичному колі – в узбецько-таджицькому середовищі північного Афганістану). Про самотність майбутнього шамана розповідається і в іншій казці, записаній у 1890 році на Східному Поділлі, „Іван – мужичий син”. Герой казки не виходив у світ до вісімнадцяти років, був замислений, сумний, бо хотів мати чудесного коня (відомий символ засобу пересування шамана в інший світ). Правда, в цій казці самотність і прагнення мати коня переживає син царя, а самого коня знаходить інший персонаж – „сопливий і поганий” бідняцький син, який постійно сидить на печі і якого б’ють його ровесники, коли він виходить на вулицю. Але це вже дуже поширена в казках перверзія, вибудована на протиставленні багатих і знатних бідним і упослідженим. Для нас важливий той опис психологічних рис героя, який повністю відповідає записаним етнографами особливостям поведінки майбутнього шамана. Саме таку замисленість, замріяність молодого людини, її відлюдкуватість, бачення нею пророчих снів як елементи схильності до шаманської професії відмічає М. Еліаде також і в тунгуському шаманізмі. Розглядаючи ці психічні особливості і їх фольклорні відображення в ширшому світоглядному контексті, висловлю припущення, що оця замисленість, меланхолія, оці втечі в самоту позначають

також і екзистенційну тугу, якої зазнає молода людина, усвідомлюючи своє прагнення наблизитись до сакрального начала, до вищих духів (божества) і одночасно відчуваючи свою неспроможність це здійснити...

Цікавою в шаманському сенсі є й гуцульська казка „Божий фін”. «За сюжетом казки її герой – хлопчик, який народився в глухому лісі в хатині у батьків, котрі свого часу пригостили Бога і святого Петра. Підрісши, хлопчик іде до Бога в рай. Бог пропонує йому залишитись, але той, скучивши за батьками, відпрошується додому. Там він вбиває змія, який забирає воду в людей, звільняє від влади змія цісарську дочку. В цій архаїчній гуцульській казці жевріє легенький відблиск індоарійського міфу про героя, який досяг найвищого ступеню поєднаності з вищою божественною істотою, але добровільно відмовляється від цього ідеального стану і повертається до людей, щоб допомагати їм боротися проти могутніх злих сил. В давньоіндійській міфології такого типу герої названі бодхісатвами. Це дуже важливий момент для розуміння природи й походження феномену української казки, але нас наразі більше цікавлять ті мотиви сюжету, які зближують цю казку з шаманськими міфами. В ній теж є згадки про посвячення в шамани, і я ще звернусь до „Багатого фіна”, коли розглядатиму інші деталі цього обряду...» [15].

Отже можемо зробити загальний висновок про значущий вплив давніх ініціативних практик на становлення та розвиток українських фольклорних текстів, що стали ре-трансляторами архаїчних міфологем, які є невід’ємною частиною нашої духовної традиції, зберігшись до наших днів.

Список джерел:

1. Павленко Ю.В. Дохристиянські вірування давнього населення України/ Ю.В.Павленко.-К.: Либідь, 2000.-456с.
2. Попович М.В. Нарис історії культури України/ М.В.Попович.-К.: АртЕк, 1998.-728с;
3. Попович М.В. Мировоззрение древних славян/ М.В.Попович.-К.: Наук. думка, 1985. -167с.
4. Чмихов М.О. та ін. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій/ М.О.Чмихов. -К.: Либідь, 1992. -376 с.
5. Рахно К.Ю. Киеворусский след скифских золотых даров // Nartamongae. The Journal of Alano-Osetic Studies; Epic, Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal. No18, 201919Mythology & Language. -Paris - Vladikavkaz/Dzæwdžyqæw, 2017. -Vol. XII. -No 1, 2. -С. 363-379.
6. Рахно К.Ю. Жир и жирные времена: об одном символе в «Слове о полку Игореве» // Studia mythologica slavica. - Ljubljana: Znanstvenoraziskovani center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija; Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Civiltà dell' Europa Centro-Orientale, Udine, Italia, 2016. -Т. XIX. -С. 93-121.
7. Космогонія і есхатологія в українських думках і повчальних віршах та в германській міфопоетичній традиції /М.Рахно //Сіверянський літопис. -2014. -No 5. -С.375-382.
8. Цуканова И.В. Инициация огнем в поэтическом творчестве - [Электронный ресурс]. Режим доступа: // https://cyberleninka.ru/article/n/initsiatsiya-ognem-v-poeticheskom-tvorchestve?fbclid=IwAR01G_t26hU56vAgS2x9-UkSw12eWz1O5JLDOutyFqGqbPoJWtYPJBEC9Yk
9. Андреева Т.Відображення українським фольклором ініціаційних випробувань (на матеріалі чарівної казки) - [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://papers.univ.kiev.ua/1/literaturoznavstvo_movoznavstvo_folklorystyka/articles/andreyeva-t-reflection-of-initiate-test-in-ukrainian-folklore-based-on-the-mat_16217.pdf?fbclid=IwAR2SiOfu7lwmXUuPR1kSWChgwfHDTYsiqEiGvHv_vHsGge4mbsgNWkkclw
10. Склипис Е. В. Проявления архаичных славянских мифологических представлений в фольклоре - [Электронный ресурс]. Режим доступа: // «<http://sn-philcultpol.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/01/011sklipis.pdf>

11. Запорожченко А. В., Славко В. Е. Реминисценции шаманизма в болгарском нестинарстве // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: История, филология. 2014. Т. 13, вып. 8: История. С. 36–42. - [Электронный ресурс]. Режим доступа: // <http://vestnik.nsu.ru/historyphilology/files/0f33929bb56f735055cfa5afd7cded06.pdf>
12. Ятченко В.Ф. Шаманізм та ініціації - [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <https://www.ridivira.com/uk/suspilstvo/shamanizm-ta-initsiatsii>
13. Нам Е.В. «Певец, отправляющийся в путь»: к вопросу о «шаманских» истоках певческой и сказительской традиций индоевропейцев и народов Сибири - [Электронный ресурс]. Режим доступа: // <https://cyberleninka.ru/article/n/pevets-otpravlyayuschisya-v-put-k-voprosu-o-shamanskih-istokah-pevcheskoy-i-skazitel'skoy-traditsiy-indoevroyeytsev-i-narodov-sibiri>
14. Ятченко В.Ф. Шаманізм і шаманські практики на теренах України в історичних та художніх джерелах - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ridivira.com/uk/istoriya/shamanizm-i-shamanski-praktyku-na-terenakh-ukrainy-v-istorychychkh-ta-khudozhnikh-dzherelakh>
15. Ятченко В.Ф. Український шаманізм - [Електронний ресурс]. Режим доступу: // <http://ndiu.org.ua/images/book/shamanizm.pdf?fbclid=IwAR2l6DcNp4O1OvJXqvihRTE2KlrSyXwYsGHRP1iq6fpt9YaxvB22VgOKIEM>

Чайковська Оксана. Мова як засіб спілкування та розвитку мовленнєвої компетентності в учнів старших класів

Практичний психолог, викладач психології Львівського центру професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості.

OKSANA22CH@ukr.net

© Чайковська Оксана, березень 2020.

У статті проаналізовані теоретичні та практичні шляхи визначення та розвитку мовленнєвих здібностей старшокласників. Запропоновано систему розвитку творчих мовленнєвих здібностей шляхом використання описових текстів та методів розвитку мовлення на психічну та мовленнєву діяльність молодих осіб. Матеріали дослідження доцільно використовувати вчителям старших класів, а саме вчителям української мови та літератури та шкільному психологу для роботи з даною категорією учнів.

Ключові слова: мова, мовлення, мовленнєва компетентність учнів, психолінгвістика та нейролінгвістика, визначення особливостей текстів-описів як розвитку мовленнєвої компетентності учнів через вивчення рівня (ступеня) ригідності їх мовлення.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в тому, що прослідкувалась необхідність змінити підхід до вивчення мови. І мова і мовлення досить довго не могли віднайти належного місця та уваги в науці психології. Адже довший час до вивчення мови підходили в системі пізнавальних процесів і розглядали її після

вивчення мислення та його процесів. Згідно цього мислення трактувалось як первинне, а мова отримувала статус "форми думки". Або в темі "Спілкування" та його функції. Мова - це явище надзвичайно складне і неоднозначне. Звичайно, завдяки мові та мовленню здійснюються і мислительні операції і функції спілкування, але найважливіший зв'язок і залежність існують між мовою та свідомістю людини, бо мова є невід'ємним компонентом психічної діяльності людини надає їй власне людського характеру.

На даний момент традиційна психологічна наука розглядає мову, як знак і своє завдання як науки вбачає в тому, щоб виявити характер взаємостосунків які існують в самій мові, як системі та між нею та мовленням. Серед психологів довший час не було однозначності в підходах до цього питання та трактуваннях отриманих результатів. Зокрема, асоціативна психологія розглядала мову як результат асоціацій слів з уявленнями про предмети, тобто зі значеннями цих слів. Стосунки між мовою та мисленням асоціаністи трактують, як утворення асоціативних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над цією тематикою працювали різні вчені. Радянський психолог Виготський Л.С у своїй праці "Мышление и речь" сформулював принцип локалізації функцій, які відрізняють роботу мозку людини від роботи мозку тварин. Він вперше висловив ідею про те, що мозок людини відзначається новим принципом організації функцій який він позначив як принцип «екстракортикальної» організації психічних процесів (за допомогою знарядь, знаків і перш за все мови).[1]

Виготський Л.С. вважав, що форми соціальної поведінки, які виникають у процесі історичного життя, призводять до формування в корі головного мозку людини нових «міжфункціональних» зв'язків, які й роблять можливим розвиток вищих форм психічної діяльності без суттєвих морфологічних змін самого мозку. Пізніше ця ідея про «нові» функціональні органи була розвинута Леонтьєвим О. Н. та Лурія О.Р. у їх працях [13; 4]. Відомий психолог та лінгвіст Леонтьєв О.Н. у праці "Теория речевой деятельности" вважає, що введення в лінгвістику даних та принципів інших наук повинно призвести до розширення меж лінгвістики та перетворення її з науки тільки про мову. В науку про мовленнєву діяльність у цілому.

Мета цього дослідження: виявлення співвідношення мови та свідомого, мовленнєвого та мислительного процесів з мовленнєвою діяльністю. Здійснення психологічного аналізу вияву цієї діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виготський Л. С. сформулював фундаментальне положення про різний вплив зони ураження мозку на вищі психічні функції у дитячому віці та в дорослої людини. У дитячому віці зона ураження викликає системне недорозвинення відповідних вищих функцій. Інша картина виникає під час ураження тих самих зон кори головного мозку. В дорослої людини порушується робота більш елементарних (але залежних) центрів і відносно менш потерпає найближчий вищий щодо нього центр, стосовно якого він сам не перебуває у функціональній залежності.

Мовлення – це процес використання людиною мови для спілкування. Залежно від віку, специфіки діяльності, середовища мовлення людини набуває певних особливостей - попри те, що люди спілкуються однією мовою. Наприклад, мовлення однієї людини образне, яскраве, виразне, переконливе, а іншої – навпаки, обмежене, бідне, сухе, малорозуміле. У цьому вже виявляється відмінність у володінні мовою. Кожній людині властиві індивідуальний стиль мовлення, відмінність в артикуляції звуків, інтонуванні, логічній виразності. Кожен говорить по-своєму, хоча й користується спільною для всіх мовою.

Мовлення не існує і не може існувати поза мовою. Мова – знакова система, що використовується для вираження думок, для спілкування; побудована на звуковій основі, для передачі думки використовує слова; володіє граматичною системою, що забезпечує функціонування системи та створення найскладніших структур тексту. Водночас сама мова існує як жива лише за умови, що її активно використовують люди. Мова розвивається та вдосконалюється у процесі мовного спілкування. Саме мовлення є формою актуального існування кожної мови.

Мовлення розглядають також як мовну діяльність, оскільки за його допомогою можна, наприклад, забезпечити спілкування, розв'язання мнемонічних завдань або завдань подумки. Відповідно, мовлення може набувати вигляду мовних дій, що є складовими іншої цілеспрямованої діяльності, зокрема трудової чи навчальної.

Слово «мовлення» використовується у трьох різних значеннях:

- а) як діяльність, процес;
- б) як продукт мовленнєвої діяльності;
- в) як ораторський жанр.

У нашому повсякденному житті прослідкувати за усім цим нелегко. Ми користуємось мовою, не замислюючись, як вона функціонує. Здатність до мовлення сприймається нами як зрозуміле, природне явище. Складності тут не бачимо, питання, тим більше такі, які не вирішуються, не виникають. Предметність нашого мислення, що найбільш яскраво виявляється у дітей, властива й дорослим і саме це виводить на другий план засоби мовлення.

У мовознавстві, психології існує термін - мовленнєва діяльність. Можна замислитись над питанням: Чому не говоріння, розмова, просто мовлення? Чому діяльність? Чи випадково тут це слово?

Що ж таке мовленнєва діяльність? У вузькому розумінні мовленнєву діяльність можна сприймати як «плин мовлення», у широкому - як діяльність, що входить у більш широку систему діяльності індивіда як один з її компонентів. У психології та лінгвістиці мовленнєва діяльність сприймається, як продовження будь-якої звичайної діяльності, що відбувається на найвищому рівні роботи мозку. Відомий психолог та лінгвіст Леонт'єв О.Н. у праці "Теория речевой деятельности" вважає, що введення в лінгвістику даних та принципів інших наук повинно призвести до розширення меж лінгвістики та перетворення її з науки тільки про мову. В науку про мовленнєву діяльність у цілому.

Використання мови можна порівняти з використанням будь-якого знаряддя праці, інструмента. Тільки

використання не те, яке обумовлене функціонуванням переважно нижчих відділів нервової системи (поряд з використанням вищих відділів), а те при якому дія на об'єкт - видима, явна. У той час як користування мовою обумовлює функціонування переважно вищих відділів системи. І ця дія - невидима, неявна.

Будь-яка діяльність, як ми всі її розуміємо, має свою мету, засоби та об'єкт.

Психолог Виготський Л. С. відзначав, що думка не просто «одягається» в слова, що це не просто перехід думки в мовлення. Він підкреслював, що думка не переходить у слово, а здійснюється у слові. Думка у мовленні будується, уточнюється, виправляється, доповнюється. Цей перехід думки у мовлення Виготський Л. С. назвав «складним й драматичним».[1]. Існує, декілька методів вивчення того, як відбувається процес втілення думки в слово. Наприклад, дуже багато може дати вивчення того, як мовлення виправляється, доповнюється. Що призводить до того, що одні слова вилучаються, викреслюються, замінюються іншими, знову уточнюються? У чому все ж таки полягає їх відмінність? Цей метод можна назвати власне лінгвістичним.

Наступний метод - спостереження за розвитком мовлення дитини. Помічено, що розвиток певних процесів або здібностей протягом усього життя індивіда в загальних рисах повторює історичний розвиток усього роду (наприклад, людства). На прикладі того, як дитина навчається говорити, ми можемо для себе багато що уточнити з того, як у людини історично формувалась здатність до мовлення. Цим займались завжди видатні вчені та філософи, але через складність питань нерідко

приходили до суперечливих висновків. Потрібно підкреслити, що запропонований метод не є достатньо об'єктивним, хоча й вносить великий вклад у вирішення питання. Цей метод можна назвати експериментально генетичним.

Ще один важливий метод - метод нейролінгвістики: це спостереження за мовленням(за його особливостями) і діяльності окремих зон мозку. Це експериментально – патологічний метод, або метод нейропсихологічного аналізу.

Протягом тривалого періоду мовленнєва діяльність у процесі мовлення майже зовсім не вивчалась. Вважалося, що немає можливості висловити судження про «чорний ящик», тобто про мозок. Нервові процеси мовленнетворення зовсім ігнорувались, тому що вони були ніяк не виражені. Справа в тому, що мовленнєва діяльність (видима, як письмо, процес писання, або така, яку можна чути, як голос, говоріння) є вже наслідком складної мисленої діяльності, нам не помітної, яка відбувається у головному мозку.

Тотожність мови й мислення, як стверджувалось досить часто в минулому, являло собою помилку, яка ґрунтується на тому, що мові (мовленню) є тотожним лише кінцевий продукт мислення, але не саме мислення, яке набагато складніше, ніж мова і завжди випереджає її. Здатність людини до мислення, до користування мовою виникає не внаслідок появи чи розвитку в людини якогось нового органу в порівнянні, наприклад, із вищими тваринами, а внаслідок поширення функцій органів, які вже існують, внаслідок формування у корі головного мозку людини

«нових» міжфункціональних зв'язків. У науці вже давно визнана сутність мови як явища 2-гої сигнальної системи. Одразу можуть виникнути питання, чому 2-гої й що в такому разі 1-ша сигнальна система?

Зрозуміло, що здатність до відчуття є властива навіть нижчим організмам, цілісне сприйняття потребує вже вищої організації, а, наприклад, сформуванню поняття - це властивість не тільки високоорганізованої істоти, але й обов'язково соціально обумовлена категорія.

Павлов І. П. у основі діяльності ц. н. с. (її вищого відділу) визначав «діяльності замикального та аналізаторного апаратів». У аналізаторному апараті відбувається розчленування єдності зовнішнього світу на окремі ділянки, а у замикальному - перемикання нових та тимчасових зв'язків між зовнішніми явищами та роботою різних органів [5; С.217].

Нижчий організм відчуває небезпеку тільки при безпосередньому з нею зіткненні. Вищий організм здатен відчувати небезпеку навіть на дуже далекій відстані (наприклад, через голос або запах). А людина може уникати небезпеки, навіть зовсім не стикаючись з будь-якими симптомами цієї небезпеки (достатньо, припустимо, людині засобами мови сповістити про певні заборони).

Безпосередню реакцію у нижчому відділі нервової системи (відсмикування руки при уколi) ми називаємо безумовним рефлексом. Опосередковану реакцію вищої нервової системи як результат досвіду чи багатьох повторів (наприклад, відсмикування руки, якщо поряд з рукою оса) ми називаємо умовним рефлексом.

Павлов І.П. відзначав, що діяльність 1-ої та 2-ої

сигнальної систем базується на діяльності двох вказаних апаратів аналізаторного та замикального, і що вони собою являють лише загальні й не найскладніші механізми вищого відділу ц. н. с.

Наші звичні уявлення «рефлекторної дуги» спрямовують на розуміння того, що у відповідь на, подразнюючий умовний стимул процес нервового збудження проходить у «коркове представництво» даного аналізатора та даного умовного рефлексу, а потім переходить у представництво даного безумовного рефлексу й, нарешті, весь процес завершується на рефлекторних зв'язках умовно - рефлекторною відповіддю.

Але, як показали дослідження і як показує повсякденний наш досвід, насправді немає такого лінійного та поступального поширення збудження у формі дуги, тому що у кожному вузловому пункті збудження збагачується циклічними взаємодіями з периферією, наприклад, у процесі здійснення орієнтовно-дослідницьких реакцій тварини. При кожному орієнтовно-пошуковому русі тварина отримує велику кількість аферентних інформацій із зовнішнього світу.

Якщо аналізувати поведінку тварини за схемою: сигнал (плюс одночасна взаємодія ще 2-3 сигналів) - їх вплив - реакція на цей вплив, тобто так, як це робив Павлов І. П., - тим самим значно спрощується справжнє і складне орієнтування організму у конкретній обстановці, а саме: вибір з нескінченної кількості подразників даного моменту обмеженої їх кількості, одночасна їх оцінка та реакція на них, зі вставлення результату цієї реакції з очікуваним

результатом, дальші дії при розходженні цих результатів, постійне врахування зміни обстановки,- і усі ці фактори мають циклічний багатолінійний характер.

Як вже зазначалось, психолінгвістика, нейролінгвістика як, нові науки виникли на стику традиційних наук (психологія, лінгвістика, фізіологія та ін.) як результат тенденції до синтезу інформації, до цілісного сприйняття та вивчення об'єкту.

Психологічний напрямок у мовознавстві був надзвичайно оживлений виникненням психолінгвістики. Так, у 1954 р. у Блумінгтоні відбувся семінар психологів та лінгвістів США; у 1957 р. Остуд Ч. видав книгу «Вимір значення», а у 1961 р., Сапорта С. - хрестоматію найважливіших психолінгвістичних праць - «Психолінгвістика». Звичайно, психолінгвістичний підхід до вивчення мовлення існував й раніше у багатьох країнах.

У науковому мовознавстві (тобто мовознавстві ХІХ - ХХ ст.) існує декілька підходів чи напрямів вивчення мовного матеріалу - філософський, логічний, структурний, формальний, психологічний, функціонально-структурний та ін. Наявність такої широкої кількості підходів пояснюється, по-перше, надзвичайною складністю явищ мовленнєвої діяльності, по - друге, тим, що у зв'язку з неможливістю охопити всі складники цих явищ дослідниками обираються ті, які найбільше відповідають нахилам та уподобанням дослідників. Звичайно, можна узгоджувати погляди та твердження, але не завжди і до певної міри.

Очевидно, психолінгвістика виникла та поширилась у відповідь на бажання досліджувати мову як живий процес, а саме як діяльність, а також з бажання, можливо,

примирити, психологічний, структурний та інші підходи у мовознавстві. Психолінгвістика дуже багато вже зробила для людства і є дуже перспективною та привабливою для дослідників наукою.

Нейролінгвістика - зовсім нова наука. Своєї історії вона нараховує не більше кількох десятиріч. У нейролінгвістиці синтезуються три давніх науки - психологія, лінгвістика, медицина. Медицина завжди займалась вивченням патологій, тобто порушень роботи різних органів в результаті травм та захворювань, тому порушення діяльності відділів мозку - саме її сфера. Лінгвістика завжди займалась проблемами спілкування за допомогою мови. Щоправда, лінгвістика займалась більше зовнішньою стороною мови - тим, що є записаним буквами чи вираженням з допомогою звуків у мовленні - і це було добре вивчено. Зрозуміло, що окрім зовнішньої сторони, є ще й інша, яка приховує - невидиму діяльність мозку, що є його основою та причиною всього. Як тільки з'явилась можливість поєднати ці дві сторони, лінгвістика одразу ж скористалась цим.

Об'єктом психології завжди була вища нервова діяльність, й вона сприймає медицину та лінгвістику як науки, що надають об'єктивний матеріал досліджень. Нейролінгвістика логічно завершила у собі злиття досягнень трьох наук, тим самим беручи все найкраще від них та створюючи у науці новий науковий метод. Нейролінгвістика - наука, що вивчає нервові процеси організації та розуміння мовленнєвого висловлення точніше, досліджує, які відділи головного мозку і яку участь приймають при цьому та як це відображається на

мовленні, тобто, як впливає на мовлення порушення нормального функціонування будь-якого з цих відділів. У сучасній науці стверджується, що предметом нейролінгвістики повинно бути вивчення мозкових механізмів мови.

Термін «нейролінгвістика» в середині 70-х років запропонував відомий радянський психолог Лурія Олександр Романович в праці "Основные проблемы нейролингвистики", як результат спостереження за суміжними явищами лінгвістики, медицини, психології та можливості виділення з них, у вигляді концентрації їх проблем, нової наукової дисципліни[3].

Отже, мовленнєве висловлювання у своєму формуванні проходить, такі основні етапи - задум, рівень семантичних уявлень, внутрішнє мовлення, ГСС, ПСС, звукове оформлення. Порушення будь-якого з позначених етапів приводить до різного роду порушень мовленнєвого вислову.

Мова - специфічно людський найважливіший засіб спілкування між членами певного колективу, а мовлення практичне користування мовою з різними комунікативними, виражальними і пізнавальними цілями. Мова - історично усталена система систем звуків, звукосполучень, значень і т.п., а мовлення - діяльність за допомогою мови, мова вдії, мовний процес у багатьох його видах і формах (говоріння, писання, слухання, читання, мовчазна розмова із самим собою, обдумування свого майбутнього чи сприйнятого від інших повідомлення в плані внутрішнього мовлення). Відмінність між мовою і мовленням по суті така ж, як між засобами діяльності й самою діяльністю.

"Мова - універсальний засіб навчання і виховання людини. Вона вводить дитину в світ дорослих, знайомить з характером людей, які її оточують, з суспільством серед якого вона живе» (Ушинський К. Д. "Вибрані педагогічні твори") [13; С.199].

Мова супроводить людину від народження до її останніх днів. Усе, з чим люди зустрілися на шляху свого поступу, що вони сприйняли і зрозуміли, назвали і запам'ятали, засвоїли й переробили, в чому вони переконались, у що повірили – усе збереглося в мові для наступних поколінь. Ніщо не дає стільки для розвитку людини, як праця й мова. Вчені не завжди погоджувались один з одним при розгляді проблеми мови й мовлення». Також і в українській методичній літературі термін «мовлення» ще не має загального поширення. Автори обходяться терміном мова і тоді, коли говорять про мову як систему і тоді, коли говорять про процес спілкування. Часто буває незрозуміло, що саме мають на увазі автори, говорячи про розвиток мови учнів, - мовну діяльність учнів чи тільки заучування граматики мови, її морфології, орфографії тощо.

Мова - не тільки знаряддя спілкування, а й знаряддя мислення. Мовна діяльність - водночас і мислительна діяльність. Мовлення і мислення взаємозв'язані. Мислення здійснюється на мовній основі, а мовлення в нормі

завжди осмислене, прийняте мисленням. Поняття існують у словах. Так само в словах, словосполученнях існують судження, умовиводи та інші логічні категорії. Але, звичайно, закони мислення й закони мовлення не однакові. Мовлення і мислення не механічно поєднуються

між собою, а утворюють нову якісну цілісність, первісною, неподільною одиницею якої є значення слова, що однаково (але не завжди однаковою мірою) стосується і мовлення і мислення.

У словах закріплюються узагальнення. Будемо пам'ятати, що мовлення - не проста маніфестація, не простий вияв мови, що між ними існують специфічні відмінності, які стосуються їх цілей, функцій, структури, семантики, граматики тощо.

Між мовою і мовленням, як уже відзначалося, складні взаємозв'язки. Мова й мовлення багато функціональні, і навіть найскладніший код їх не замінить, так само, як машина, не замінить людину. Код - витвір окремих людей, а мова - творіння численних поколінь цілого народу, які жили в різні часи і в різних умовах. У мові відбилися історія, яку творив народ, природа, яка його оточувала, праця, яку він виконував, його радощі й уболівання, думи й сподівання, духовний світ, сила, мудрість - його життя. В мові зафіксовані віковий досвід народу, досягнення його культури, науки, мистецтва. Мовлення спосіб засвоєння і передачі сучасному і наступним поколінням усіх тих духовних скарбів, що зберіг народ у своїй мові.

Крім зовнішнього мовлення з його усними і писемними різновидами, людина користується внутрішнім мовленням. Хоч це мовлення досліджується давно, навколо нього ще й досі виникають дискусії, як з приводу його структури так і з приводу його функціональної своєрідності. Виділяються дві соновні точки зору в трактуванні внутрішнього мовлення. Згідно з першою, воно не має особливої специфіки, це – звичайне мовлення,

тільки без звуків; згідно з другою – внутрішнє мовлення всіма своїми функціями відмінне від зовнішнього.

В нормі усне, писемне і внутрішнє мовлення розвиваються в тісному взаємозв'язку. Розвиток одного з різновидів мовлення так чи інакше позначається на якості іншого.

У філогенезі, як вважає більшість мовознавців, уснемовлення є більш раннім надбанням суспільства, а писемне пізнішим. Писемне мовлення зародилося вже на основі наявного усного і внутрішнього мовлення, коли крім самого спілкування, його підготовки виникла потреба фіксувати його наслідки, вивести його за межі певного простору і часу. Однак історичний пріоритет усного мовлення перед писемним не всіма мовознавцями визнається. Частина з них вважає, що писемне мовлення виникло водночас із усним а то й раніше усного, а окремі вчені заперечують навіть саму можливість установити пріоритет того чи іншого мовлення. Зокрема про це описує в своїй праці "Язык и разум человека" Леонтьев О.

На основі зовнішнього мовлення розвивається внутрішнє, за допомогою якого різні мислительні дії виконуються насамперед для себе. Іноді внутрішнє мовлення може супроводжуватись промовлянням, особливо в складних випадках мислительної діяльності. Тоді воно наближається до усного з його розгорнутою граматичною структурою. У звичайних, неускладнених умовах внутрішнє мовлення здійснюється без промовляння, у згорнутих синтаксичних формах, з пропусками службових засобів зв'язку, членів речення і навіть цілих речень. Внутрішнє мовлення виконує

внутрішні психологічні функції, зокрема такі, як планування і підготовка зовнішнього усного й писемного мовлення. Для інших внутрішнє мовлення мовчазне і невідчутне, а для самого мовця воно внутрішньо озвучене і відчутне в артикуляційних рухах звукового апарата. Воно зрозуміле для мовця, хоч і проходить у скорочених синтаксичних конструкціях, з пропуском багатьох повнозначних слів. Винесене назовні без відповідного оформлення, для інших воно може бути незрозумілим. Іноді внутрішнє мовлення, зокрема в учнів, переходить у шепіт - навіть у голосне промовляння окремих слів і речень. Це буває тоді, коли людина хоче краще усвідомити власну думку, сформулювати її для передачі іншим, коли людина змушує себе до якогось вчинку, коли не може справитися з напливом почуттів тощо.

Внутрішнє мовлення бере (і повинно брати) активну участь в усному мовленні, особливо в монологічному. Однією з причин недосконалості усного мовлення, зокрема його незв'язності, нелогічності, якраз і є те, що воно недостатньо підготовлене у внутрішньому мовленні.

Зв'язок між усним монологічним і внутрішнім мовленням складний у різних умовах і за різного спрямування. Він залежить від змісту і форм мовної діяльності, від темпу, в якому вона проходить, від уважності і відповідальності мовця і т. п.

Привчати учнів обдумувати своє мовлення у внутрішньому плані, спонукати їх до цього, створюючи відповідні умови, - один з ефективних шляхів розвитку, зовнішнього мовлення.

Діапазон взаємовпливу усного й писемного мовлення залежить передусім від змісту, складності матеріалу

ускладнення змісту мовлення, як правило, призводить до збільшення, а спрощення - до зменшення взаємозв'язку між усним і писемним мовленням учнів. Чим важче для учнів завдання, тим подібніші його варіанти. Найбільшою мірою відрізняються між собою варіанти розповідей з власного і навколишнього життя, найменшою - варіанти міркувань на загальні теми.

Емпіричне дослідження проводилось у СЗШ № 74 м. Львова. Для дослідження було обрано учні 10 класу, кількістю - 25 чоловік: 13 чоловік серед даної вибірки становили дівчата, а 12 чоловік - хлопці. Практично всі діти є приблизно одного віку. На момент обстеження 17 учням вже виповнилось 16 років, а решті 8 чоловік - 16 років виповниться в найближчі 2-3 місяці. Якщо детальніше охарактеризувати, то серед тих, кому 16 років ще не виповнилось є 5 дівчат та 3 хлопці.

Для здійснення процедури дослідження ригідності мовлення учнів старших класів були підібрані кольорові однотипні картини однакового розміру (не менше за 20 x 25 см) із зображенням пейзажів, подвійні листки із зошитів та ручки. Учні розсадили по одному за партою та кожному видали картинку з пейзажем, запропонувавши працювати самостійно та в оптимальному для нього темпі. Учні пропонувалося написати твір-опис зображеного на картинці пейзажу, тобто з опорою на сюжет малюнку. Хоча час фактично не повинен бути обмежений за умовами інструкції поданої в тесті, все ж учні були обмежені традиційними 45 хвилинами уроку до яких вони звикли, і яких необхідно було дотриматись, виходячи з умов школи.

Для дослідження рівня розвитку мовлення учнів скористалися методикою "Дослідження ригідності мовлення" запропонованою у "Практикумі із загальної психології" за редакцією Пашукової Т.Г. Оскільки мовлення являє собою ланцюжок динамічних мовних стереотипів, то для психологічного дослідження становить інтерес лексика мовця в процесі її використання. А лексичні особливості учнів – це насамперед особливості, які пов'язані з їх розумовим розвитком. На жаль, на сьогоднішній день немає великого вибору надійних

методів та методик для вивчення рівня розвитку мовлення та лексики учнів середніх та старших класів, оскільки ні мовознавці, ні психологи цим питанням особливо не займалися.

Результати одержані внаслідок вирахування величини ригідності для кожної сотні слів тексту складеного учнями. Окремо для кожної сотні слів підраховувались усі слова, що повторюються та які мають спільний корінь, однакові за звучанням та написанням усі службові слова також вважаються окремими словами та всі їх повторення підраховуються. Ці дані розміщено в таблиці у відповідних стовпчиках.

Показник ригідності писемного мовлення подано у абсолютній величині, що відповідає кількості повторів.

Висновок. В результаті проведеної теоретико-експериментальної роботи з теми дослідження мною були зроблені наступні висновки: найвищий рівень ригідності мовлення притаманний учням в першій сотні слів. Перша сотня слів виявилась багатою на однотипні слова майже для цілого класу, адже половина учнів класу виявила середій рівень ригідності мовлення.

Експериментальне дослідження дає змогу побачити, що не можна однозначно стверджувати про відмінність ступеню ригідності мовлення між учнями різної статі. Так, якщо на високому ступені ригідності "першість" мають хлопці, то на середньому та низькому "лідують" дівчата. Можливо, це було б більш чіткіше проявлено на більшій вибірці.

Висновки. Згідно поставленої мети та завдань було проведено дослідження мовленевої компетентності учнів через вивчення рівня (ступеня) ригідності їх мовлення. Оскільки відомо, що мовленнєва діяльність є своєрідною інтелектуальною діяльністю у різний віковий період, особливо писемне мовлення. Адже писемний виклад думок вимагає значного інтелектуального, волевого та, навіть, простого фізичного напруження.

Внаслідок проведеного діагностичного обстеження учнів виявилось, що мовлення хлопців і дівчат підліткового віку має свої особливості, які стосуються як його змісту, так і його мовного оформлення. Під час аналізу творів-описів учнів виявилось, що розвиток мовлення учнів відрізняється способом добору лексичного матеріалу. А саме лексика найповніше репрезентує особу, її розумовий розвиток, рівень її претензій і можливостей, стан загальної і мовної культури. В лексичці, як вважають вчені, найвиразніше проявляються вікові та індивідуальні можливості учнів. Адже лексичні особливості мовлення учнів - насамперед особливості, які пов'язані з їх розумовим розвитком. В результаті аналізу опрацьованих текстів-описів можна сказати про таку особливість результатів, як їх лексична характеристика. Часто траплялось, що менший за кількістю слів твір-опис

виявлявся лексично багатшим і був з малою або середньою ступінню ригідності. А в деяких більших за обсягом творах весь час повторювались одні і ті ж слова та вирази. Тобто кількість слів в творі-описі немає прямопропорційної залежності з його лабільністю.

На жаль, в деяких роботах, особливо хлопців, зустрічалась змішана лексика, траплялись слова-суржик, "слова-кальки". З цієї точки зору відповідальніше поставились до завдання дівчата. В їхніх роботах майже не траплялись, окремі не пов'язані з текстом, речення зі словами-вигуками, паразитичними словами.

Аналізуючи отримані результати, можна говорити лише про кількісні характеристики, а не про причини, які їх зумовили. А щоб знизити рівень ригідності треба в кожному окремому випадку проводити дообстеження для того, щоб дати рекомендації як працювати для підвищення лабільності свого мовлення. Адже причинами високого ступеня ригідності можуть виступати і малий словниковий запас, і невисокий інтелектуальний розвиток, і погане самопочуття, втома, і низька вмотивованість і т.д. Для вдосконалення свого мовлення учням корисно працювати зі словником синонімів, читати багато художніх творів, особливо тих в яких містяться описи.

Список джерел:

1. Баев Б. Ф. Психологія внутрішнього мовлення. – К., 1966. – С. 258.
2. Баранник Д. Х. Закономірності розвитку українського усного мовлення. – К., 1969. – С. 199.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М., 1956. – С. 205-207.
4. Леонтьев О. Н. Языкознание и психология. – М., 1966. – С. 257.

5. Леонтьев О. Н. Язык и разум человека. – М., 1965. – С. 217.
6. Ломтев Т. П. Язык и речь. – М., 1961. – С. 202.
7. Лурия А. Р. Основные проблемы нейролингвистики .- М., 1975. – С. 301
8. Лурия А. Р. Мозг и психические процессы. – М., 1963. – С. 305.
9. Павлов И. П. ПСС в 6-ти т., т.3, т.4. – М., 1954. – С.157.
10. Панас М. Твори в 5-ти томах, т.5, - К., 1955. – С. 314.
11. Пашукова Т. І., Допіра А. І., Дьяконов Г. В. Практикум з загальної психології. – К., 2000. – С. 56
12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М., 1973. – С. 515-516.
13. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. – К., 1959. – С. 199.
14. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку.- М., 1967. – С. 196.
15. Якобсон Р. Избранные труды. – М., 1985. – С. 209.

Ясінський В'ячеслав, Жидецький Юрій. Психолого-педагогічні підходи до поняття «валеологічна компетентність науково- педагогічних працівників закладів вищої освіти»

Доцент кафедри педагогіки Львівського державного університету внутрішніх справ, к. пед. наук.
E-mail: zhudetskiy@ukr.net

Старший викладач кафедри психології Львівського державного університету внутрішніх справ.
E-mail: super-yvp@ukr.net

© Ясінський В'ячеслав, Жидецький Юрій, березень 2020.

Необхідність розв'язання проблеми збереження здоров'я усіх верств населення і в першу чергу підростаючого покоління набуває у сучасних умовах державного значення. Формування позитивної суспільної поведінки та життєвої позиції по відношенню до свого здоров'я неможливе без усвідомленої активної участі кожної людини. Розуміння необхідності формування, збереження та зміцнення індивідуального здоров'я, сформована валеологічна компетентність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти є ознакою їх професійної придатності та якісного виконання педагогічних функцій, зразком наслідування для молодого покоління.

У зв'язку з цим особливу роль має здійснення системи підготовки майбутніх науково-педагогічних працівників, яка забезпечила б якісне виконання ними своїх професійних обов'язків та формування валеологічної компетентності сучасної молоді людини. Важливим є з'ясування суті поняття

«валеологічна компетентність».

Ключові слова: індивідуальне здоров'я, компетентність, валеологічна компетентність, здоровий спосіб життя.

Yasynskiy Vyacheslav, Zhydetskiy Yurii Psychological and pedagogical approaches to the concept of "valeological competence of scientific and pedagogical workers in institutions of higher education". Necessity of the decision of a problem zaberennja health of all layers of the population and first of all rising generation gets in modern conditions of state value. The formation of positive social behavior and a life position in relation to one's health is impossible without the active participation of each person. Understanding the need for the formation, preservation and strengthening of individual health, the formed valeological competence of scientific and pedagogical workers of higher education institutions is a sign of their professional suitability and qualitative performance of pedagogical functions, a model of imitation for the younger generation. In this regard, a special role is played by the implementation of the system for the preparation of future pedagogical (NPPs), which would ensure that they fulfill their professional duties and form the valeological competence of the modern young man. It is important to clarify the essence of the concept of "valeological competence of the future"

Keywords: individual health, competence, valeological competence, healthy lifestyle

Постановка проблеми. В умовах інтегрування України до європейського співтовариства відбувається реформування українського суспільства, особливо його освітньої галузі. Сучасна державна політика у галузі вищої педагогічної освіти спрямована на реалізацію основних положень компетентнісного підходу до підготовки фахівців. Проблема якості підготовки майбутніх педагогів,

здатних ефективно вирішувати питання здоров'язбереження та здоров'ятворення свого та своїх вихованців, виховання людини у дусі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної й суспільної цінності актуалізує питання формування їхньої валеологічної компетентності.

Стан дослідження проблеми. Ще у Середнє віковій Греції культ тіла зводився в ранг державних законів і суворо контролювався державою. А в Стародавній Спарті заняття фізичними вправами і в першу чергу бігом, були обов'язковими для всіх громадян – високий рівень їхнього здоров'я залишається еталоном до наших часів. Аналіз результатів досліджень науковців у галузі формування здорового способу життя (В. Бобрицька, В. Горащук, Г. Кривошеєва, С. Лапаєнко, В. Нестеренко, І. Поташнюк, Н. П'ясецька, Є. Чернишова та ін.), а також наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених проблемі «компетентного підходу в освіті» (К. Абульханова-Славська, І. Єрмаков, Л. Лук'янова, О. Овчарук, В. Піщулін, О. Пометун та ін.) свідчать, що у вітчизняній педагогіці відчутний брак наукових досліджень, у яких обґрунтовувались би теоретичні та методичні підходи до формування валеологічної компетентності педагога, не з'ясовано суть цього поняття. Все викладене вище й зумовлює актуальність цього дослідження, і має за мету дослідити різні психолого-педагогічні підходи щодо формування поняття «валеологічна компетентність науково-педагогічних працівників».

Мета статті полягає в аналізі психолого-педагогічних підходів до формування поняття «валеологічна

компетентність науково-педагогічних працівників».

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві життя і здоров'я людини визначаються як найвищі людські цінності. Ідея пріоритету цінності здоров'я у світоглядній системі цінностей людини є показником культурного, духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. У цьому контексті важливим є компетентнісний підхід, який передбачає набуття особистістю життєво важливих компетентностей (зокрема валеологічної), необхідних для ефективної творчої діяльності та готовності до участі у суспільному житті. У сучасних умовах спостерігається погіршення стану здоров'я людини, а відтак й порушення її адаптаційних механізмів, що є наслідками безвідповідальної діяльності та ведення певного способу життя.

Характеризуючи педагогічну професію слід відзначити, що це один із найскладніших видів інтелектуальної діяльності який потребує великої психоемоційної напруги, при низьких фізичних навантаженнях і м'язовій активності – гіподинамії (гіпокінезії). Особливістю професійної діяльності науково-педагогічних працівників є: напруженість когнітивних процесів з високою динамічністю і силою протікання збудливо-гальмівних процесів в центральній нервовій системі; необхідність приймати термінові та нестандартні рішення; висока можливість виникнення конфліктних ситуацій; нерівномірність навантажень; великий за об'ємом і щільний потік нової інформації; нерегламентований графік роботи; складність формування взаємостосунків з керівництвом та здобувачами освіти; вимушений темп

роботи; значну напругу пізнавальних процесів (пам'яті, уваги); великий об'єм значущої інформації; низьку фізичну активність.

Оскільки інтелектуальна діяльність в процесі еволюції виникла значно пізніше м'язової, механізми пристосування до неї у біологічного виду «Homo Sapiens» ще не достатньо досконалі. І цей процес, очевидно, ускладнюється двома взаємно протилежними обставинами. З одного боку, все більше і більше знижується фізична активність педагогічних працівників – посилюється шкідлива дія гіподинамії (гіпокінезії). З другого боку, об'єм інформації у світі кожні 10-12 років збільшується у двічі. Від сучасної людини, а від науково-педагогічних працівників в першу чергу, вимагається все більш висока психоемоційна стійкість до тривалих і потужних нервових напружень, більші концентрація, об'єм та перемикання уваги. Сумісна дія цих двох чинників приводить до перезбудження кіркових аналізаторів кори головного мозку і невротизації – виникнення функціональних розладів, а хронічна втома – до морфологічних змін (розвитку вегето-соматичних хворіб), значного і тривалого зниження працездатності. Це підтверджують і результати проведених (Г.Мешко [5], О.Мешко [5], В.Колбанова [3] та інших досліджень).

Серед багатьох причин порушення принципів оптимізації життєдіяльності організму у процесі його адаптації до умов навколишнього середовища В. Бароненко виділяє головні: «1) неузгодженість темпів змін навколишнього середовища, особливо соціального, із темпами перебудов пристосувальних механізмів організму; 2) забруднення навколишнього біологічного й

соціального середовища; 3) нездоровий спосіб життя, тобто стиль життя, що не відповідає еволюційно усталеним вимогам» [1, с. 76]. Провівши аналіз спеціальних медичних, біологічних, валеологічних, педагогічних, психологічних інформаційних джерел [2; 3; 4; 5], ми виокремлюємо ще ряд обставин, які, на нашу думку, зумовлюють низький рівень механізмів адаптації організму людини до змін умов навколишнього середовища на сучасному етапі розвитку людства, а отже і погіршення рівня здоров'я як індивідуума, так і суспільства в цілому:

1) невміння людини використовувати знання в галузі здорової життєдіяльності з позицій багатофакторності її шляхів і методів на фоні бажання здоров'я і достатнього обсягу спеціальної інформації, внаслідок несформованості орієнтації на застосування валеологічних методів діяльності, на взаємодію індивідуального способу життя і професійної діяльності;

2) розгляд людини лише як робочої сили, а не особистості з певним потенціалом (резервом) адаптивних можливостей. Відсутність сприйняття людини як особливої системи накопичення й узагальнення індивідуального досвіду з питань здорової життєдіяльності;

3) вузькоспеціалізований підхід медицини до проблем збереження і зміцнення здоров'я; орієнтація на лікування наслідків однієї хвороби, відсутність розуміння організму людини як єдності біологічного і соціального; акцент на реабілітації втраченого за допомогою фармакології і попередження самостійних дій людини у застосуванні

резервних можливостей без відома лікаря, а не на попередженні, профілактиці відхилень у здоров'ї, внаслідок чого сформувалася низька активність і відповідальність особистості у сфері збереження і вдосконалення здоров'я, поведінкова пасивність і валеологічна безграмотність; відсторонення людини від участі у вирішенні питань власного здоров'я; створення парадоксальної практики „заохочення” хворої людини у вигляді державних соціальних гарантій (лікарняні, санаторні путівки тощо);

4) практика «залякування», заборонних дій у боротьбі з інтелектуальними отрутами (тютюнопаління, наркоманія, азартні ігри тощо) (за Є. Вайнером), результати якої виявилися мінімальними (віддаленість у часі загрозливих перспектив «придбання» невиліковної хвороби і навіть смерті не є актуальними й предметними на конкретний час, впевненість у власній невразливості зумовлюють вибір моделі відповідної поведінки);

5) непослідовне впровадження валеологічної освіти у навчальний процес, освітню систему внаслідок відсутності функціонального розуміння значення валеології у професійній підготовці фахівців, а також нормативного, методологічного і кадрового забезпечення валеологічної освіти в усіх ланках освітнього процесу;

6) не вибіркове та надмірне «споживання» різноманітних засобів масової інформації ті соціальних мереж, що призводить до зниження морального рівня свідомості, розвитку антикультурних тенденцій. Звернімося лише до однієї сторони цієї проблеми. У 60-70 рр. минулого століття у країнах Західної Європи та США спостерігалася «сексуальна революція», хвилі якої

докотилися на початку 80-х років і до країн пострадянського простору. У зв'язку із лібералізацією сексуальної моралі в молодіжному середовищі набули популярності «вільне кохання», «вільний секс», «вільна тілесна культура», що передбачали часту зміну сексуальних партнерів, відмову від дітонародження, оскільки турбота про дітей заважає вільному розвитку особистості. Відголосок цієї «революції» і підсилення інформаційного сексуального нав'язування ми відчуваємо сьогодні. З огляду на вище викладене, неабиякого значення набуває процес професійної підготовки майбутніх педагогів у вищих закладах освіти як пропагандистів і вихователів здорового способу життя, а саме до формування їхньої валеологічної компетентності.

Варто зазначити, що незважаючи на формальну освіченість в науково-педагогічних працівників, відсутнє повне усвідомлення ними цінності свого здоров'я, педагоги мало піклуються про свій фізичний та психологічний стан, ігноруючи дотримання режиму, активний відпочинок, заняття фізичною культурою і спортом, зловживаючи шкідливими звичками, особливо переїданням, тощо. Так, усі опитані педагоги усвідомлюють цінність свого здоров'я, проте тільки 15% з них роблять постійні зусилля щодо його зміцнення. 35% педагогів роблять це епізодично, 50% – повністю ігнорують правила здорового способу життя. Причому, близько 40% педагогічних працівників готові пожертвувати здоров'ям заради досягнення успіхів у професійній діяльності та досягнення матеріального благополуччя [6, с. 45]. При цьому викладачі, коли

хворіють, у більшості випадків (52,8%) листок непрацездатності («лікарняний») беруть рідко, практично ніколи – 32,2 % опитаних. Тобто проводять не повноцінне лікування або зовсім не лікуються, до того ж сприяючи розповсюдженню інфекційних захворювань. Пояснюють причину цього таким чином: «не звертаю уваги на стан здоров'я», «вважаю, що хвороба пройде сама собою», «нема часу», «нема коштів». Характерне для науково-педагогічних працівників підвищене почуття відповідальності змушує працювати навіть тоді, коли потрібно повноцінно лікуватись. Завжди звертаються за кваліфікованою медичною допомогою лише 15 % опитаних педагогів [5, с. 77-78].

«Концепції валеологічної освіти педагогічних працівників – одне з першочергових завдань сьогодення» [6, с. 26]. Саме педагог здатен змінити ставлення вихованців до власного здоров'я, допомогти розібратися у сучасних оздоровчих методиках і, найголовніше, сформуванати активну життєву позицію валеологічного спрямування: «хочу», «можу», «роблю» (хочу бути здоровим, можу це робити, роблю це).

Останнім часом в обігу педагогічної, психологічної, медичної літератури все частіше вживаються поняття «валеологічна культура», «культура здоров'я», «культура здорового способу життя» тощо. Чіткого розмежовування суті цих понять досі не існує. На нашу думку, валеологічна компетентність є складовою валеологічної культури, а отже і загальної культури людини. Результати опитувань підтверджують не сформованість у викладачів валеологічної компетентності, яка включає в себе активні дії людини, великі затрати енергії, волі, знань, умінь і

навичок, спрямованих на бережливе ставлення до свого здоров'я. Вона спонукає до діяльності, що спрямована на дотримання здорового способу життя та оздоровлення організму. Здоровий спосіб життя – це типова форма життєдіяльності традиції, звички, дії, стереотипи, певні обмеження, спрямовані на зміцнення здоров'я, досягнення оптимальної якості життя та зниження ризику захворювань, який досягається гармонійним режимом поєднання роботи та відпочинку, адекватною фізичною активністю, оптимальним харчуванням, дотриманням гігієни, відсутністю шкідливих звичок, а також найважливішою складовою – доброзичливим ставленням до оточуючих і до життя взагалі в будь-яких його проявах, тобто позитивною життєвою установкою. Щоб бути здоровим, треба постійно докладати зусиль і дотримуватися принципів здорового способу життя. Потрібно мати силу волі й тверде бажання досягти цього.

Розглядаючи валеологічну освіту як неперервний процес навчання, виховання та розвитку здоров'я людини, Є. Вайнер вбачає валеологічну культуру результатом такої освіти і розглядає її як сукупність знань, методів і засобів контролю, збереження і розвитку свого здоров'я, а також вміння пропагувати ці знання [7, с. 6]. На думку дослідників Н. Недодатко та І. Конельської [8, с. 115], валеологічна культура особистості є персоніфікованою, індивідуальною якістю життя окремої людини, яка виражається у особистісному позитивному ставленні до здорового способу життя, оточуючого світу, а також в активній та свідомій діяльності щодо пізнання, збереження, перетворення власного здоров'я. Долучилися

до розв'язання проблеми формування валеологічної культури молоді й інші дослідники (М. Гриньова, С. Коренева, Н. П'ясецька та ін.). Проблеми формування культури здоров'я присвятили свої праці В. Горащук, Н. Денисенко, С. Кириленко, Р. Лисенко, Л. Паламарчук, С. Свириденко, В. Скумін, І. Соковня-Семенова та ін. Інформативними для нас виявилися напрацювання Г. Кривошеєвої, яка, досліджуючи проблему формування культури здоров'я студентської молоді, приходять до висновку, що культура здоров'я – це «якісне утворення особистості, що виявляється в єдності духовних, біологічних, психологічних і соціальних факторів, що визначають спосіб життя і гуманістичний смисл буття» [9, с. 7]. За визначенням В. Горащука, культура здоров'я є «важливим складовим компонентом загальної культури людини, зумовлений матеріальним і духовним середовищем життєдіяльності суспільства, що виражається в системі цінностей, знань, потреб, умінь і навичок з формування, збереження і зміцнення здоров'я» [10, с. 47]. Окремі аспекти багатогранного й складного процесу розвитку професійної підготовки майбутніх учителів у вищих закладах освіти в сфері збереження та зміцнення здоров'я висвітлено у працях В. Бобрицької, Т. Книш, В. Нестеренко, І. Поташнюк, О. Смакули та ін. Проблема формування валеологічної компетентності в молоді, зокрема студентської, знайшла своє відображення у наукових доробках Л. Карпової, І. Коцана, О. Маджути, А. Мітяєвої, В. Піщуліна та інших. Так, дослідники В. Нестеренко та Л. Карпова вважають валеологічну компетентність одним з підвидів професійної компетентності педагога [11; 12]. На думку В. Піщуліна,

валеологічна компетентність випускника університету характеризується наявністю знань та вмінь збереження й дотримання здорового способу життя [13, с. 26]. У термінологічний обіг Д. Вороніним введено таке поняття як «здоров'язберігаюча компетентність особистості» [14]. Під нею автор розуміє компетентність у веденні здорового способу життя, «яка є інтегральною, динамічною рисою особистості, що проявляється у здатності організувати і регулювати свою діяльність; адекватно оцінювати свою поведінку, а також вчинки й погляди оточуючих; зберігати і реалізовувати власні позиції у різних, зокрема, несприятливих умовах, виходячи з особисто усвідомлених та засвоєних моральних норм і принципів, а не за рахунок зовнішніх сил; протистояти натиску, протидіяти впливам, що суперечать внутрішнім установкам, поглядам і переконанням, активно їх перетворювати, самостійно приймати моральні рішення» [14, с. 14].

Висновки. Детальний аналіз спеціальних педагогічних, психологічних, медичних, валеологічних інформаційних джерел показав значне зростання меж застосування валеологічної освіти, яка охоплює суттєві і життєво значущі питання виживання людини, збереження нею здоров'я, існування людського роду взагалі. Переосмислення предметного поля валеології, необхідність підготовки валеологічно компетентного науково-педагогічного працівника актуалізується загальною тенденцією погіршення здоров'я всіх суб'єктів освітнього процесу. Уточнення суті понять «культура здоров'я», «культура здорового способу життя», «валеологічна культура», «здоров'язберігальна

компетентність», «валеологічна компетентність студентів» дозволило визначити, що валеологічна компетентність науково-педагогічних працівників – це складова їх життєвої компетентності, яка проявляється в знаннях, цінностях і мотивах, валеологічній позиції, діяльності щодо оздоровлення себе і своїх вихованців. Перспективи подальших досліджень. В силу обмеженого обсягу публікації не всі аспекти порушеної проблеми знайшли вичерпне розв'язання і потребують подальшого вивчення

Список джерел:

1. Бароненко В. А. Концептуальный подход к проблеме культуры здоровья / В. А. Бароненко // Валеология. – 2017. – № 3. – С. 74-78.
2. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Валеология: состояние и перспективы развития / Г. Л. Апанасенко, Л. А. Попова // Журнал АМН України, 2015. – Т. 3. – № 3. – С. 426-436.
3. Байер К., Шейнберг Л. Здоровый образ жизни / К. Байер, Л. Шейнберг. – М.: Мир, 2016. – 368 с.
4. Бобрицька В. І. Теоретичні і методичні основи формування здорового способу життя у майбутніх учителів у процесі вивчення природничих наук: дис. .. д-ра пед. наук: 13.00.04 / Бобрицька В. І. – К., 2006. – 489 с.
5. Брехман И. И. Введение в валеологию – науку о здоровье / И. И. Брехман. – М.: Наука, 1987. – 125 с.
6. Воскобійникова Г. Л. Валеологічна освіта, культура, виховання: перспективив розвитку / Г. Л. Воскобійникова // Рідна школа. – 20016. – № 6. – С. 26-27.
7. Недодатко Н. Г., Конельська І. М. Професіоналізм учителя – запорука його власного здоров'я / Н. Г. Недодатко, І. М. Конельська // Валеологія: сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, квітень, 2006 р. / М-во освіти і науки України, Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна: У 2-х т.: за ред. проф. М. С. Гончаренко. – Харків, 2016. – Т. 2. – С. 114-118.
8. Кривошеєва Г. Л. Формування культури здоров'я студентів університету: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Г. Кривошеєва. – Луганськ, 2011. – 20 с.

9. Горашук В. П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Горашук В. П. – Х., 2017. – 385 с.
10. Карпова Л. Г. Формування професійної компетентності вчителя загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти”/ Л. Г. Карпова. – Харків, 2004. – 20 с.
11. Нестеренко В. В. Підготовка майбутніх педагогів до виховання у дошкільників навичок здорового способу життя: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Нестеренко В. В. – О., 2013. – 229 с.
12. Пищулин В. Г. Модель випускника університета / В. Г. Пищулин // Педагогіка. – 2012. – № 9. – С. 22–27.
13. Воронін Д. Є. Формування здоров'язберігаючої компетентності студентів вищих навчальних закладів засобами фізичного виховання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 „Теорія і методика виховання” / Д. Є. Воронін. – Херсон, 2006. – 20 с.

Лозинський Олег. Діагностичні інструменти для дослідження ставлення громадян до корупції

Керівник ГО «Львівський аналітичний дім», підприємець.

lviv-forum@ukr.net

© Лозинський Олег, квітень 2020.

Представлено результати перевірки валідності, надійності, внутрішньої узгодженості спеціалізованих діагностичних шкал для дослідження ставлення громадян до корупції.

Ключові слова: конструктивна та критеріальна валідність, надійність психодіагностичних шкал.

Постановка проблеми. Окремі галузі соціальної психології потерпають від нестачі діагностичних засобів для проведення емпіричних досліджень. Нерідко доводиться відмовлятися від дослідження актуальних психологічних проблем, оскільки немає готових вітчизняних або зарубіжних діагностичних засобів для збору емпіричних даних.

Мета нашого дослідження полягає в перевірці валідності та надійності розроблених спеціалізованих діагностичних шкал для дослідження ставлення громадян до корупції.

Аналіз досліджень з даної тематики. У психодіагностиці склався алгоритм для розробки психодіагностичних тестів, запитальників і т.п., який охоплює такі етапи: *Організаційний етап; Змістовний етап; Підготовчий етап; Дослідницький етап; Стандартизаційний етап;*

Інтерпретаційний етап; Технічний етап; Експлуатаційний етап [1; 2]. Станом на сьогодні немає жодних ні відчитаних, ні закордонних діагностичних методик для дослідження ставлення особистості до корупції. Такий вакуум у психодіагностиці і загалом фактична відсутність досліджень психології корупції важко раціонально пояснити. Можемо лише висунути припущення, що дослідники ймовірно побоюються досліджувати цю тематику, оскільки в корумпованих спільнотах не лише дослідження, але й обговорення тематики корупції перебувають негласно забороненими. Табу на аналіз корупції є важливим елементом корупційної субкультури схожим чином як непристойно говорити в публічній площині про такі теми-табу як сексуальні стосунки і т.п.

Виклад основного матеріалу. У рамках *дослідницького етапу* нами перевірено *конструктну валідність, надійність, внутрішню узгодженість* низки розроблених спеціалізованих шкал для дослідження ставлення громадян до корупції: 1.2. Ставлення до побутової корупції; 1.12. Завбачливість-незавбачливість; 1.3. Авторитаризм організаційної культури; 1.4. Ставлення до службової корупції; 1.22. Антикорупційна спроможність; 1.5. Ставлення до виборчої корупції; 1.11. Критичність в ухваленні рішень; 1.14. Самототалітаризм; 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері..

Згідно до нашої гіпотези, ставлення респондентів (позитивне чи негативне) до тверджень спеціалізованих шкал зумовлюється *рівнем розвитку їх я-ідентичності* (Е. Еріксон, Р. Кеган):

○ Один варіант ставлення відповідає «соціалізованому»

(конформістському) рівню розвитку ідентичності особистості, респондент схильний підпорядковувати себе корупційним вимогам та нормам, проявляючи конформізм;

- Інший варіант ставлення відповідає «самоврядному» (самовідповідальному) рівню розвитку ідентичності особистості, особистість схильна чинити спротив корупційному тиску, захищаючи важливі для себе цінності.

Нижче даємо опис спеціалізованих шкал.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції.

Стимульний матеріал:

4. Більшість громадян у такій ситуації, що коли «не підмажеш, то не поїдеш».
5. Під час навчання дітей (у школі, училищі, університеті) доводиться матеріально «стимулювати» вчителів (викладачів).
6. Допомогу лікарів, послуги працівників ЖЕК-ів прийнято особисто матеріально «віддячувати».
7. Матеріальне «стимулювання», «віддячування» є звичним явищем, не викликає неприємних відчуттів (припинення, сорому, роздратування).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більш толерантно респондент ставиться до побутової корупції, тим більшою мірою, на думку респондента, хабарництво на рівні побутових стосунків є «нормою» – під час навчання дітей, отримання медичних чи комунальних послуг і т.п. Максимальна кількість балів по шкалі – 12 балів, мінімальна кількість – 4 балів. Всі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції.

Стимульний матеріал:

17. Під час роботи (ведення бізнесу) доводиться матеріально «стимулювати» перевіряючих осіб.

18. Виплата заробітної плати часто здійснюється з порушенням трудового законодавства (затримки зарплати, її неповна виплата, зарплата в «конвертах»).

19. У питаннях професійної діяльності (влаштування на роботу, атестація, службове зростання) матеріальне «стимулювання» відповідних осіб є зрозумілою річчю.

20. Якщо керівник спонукає підлеглих допомогти у службових зловживаннях, то не прийнято йому відмовляти.

21. Щоб отримати дозвіл, ліцензію, технічний паспорт, акт приватизації та інші подібні документи доводиться або втрачати багато часу, або матеріально «стимулювати» відповідних службових осіб.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент оцінює хабарництво та корупцію у службових стосунках як «норму». Максимальна кількість балів по шкалі – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Всі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції.
Стимульний матеріал:

22. Голосування на виборах вважаю для себе громадянським обов'язком.

23. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

24. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

25. Доводилось стикатись з політичною агітацією (за партії, кандидатів) у церквах, лікарнях.

27. Нічого не вдієш, якщо результати голосування на виборах влада намагається спотворити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність сприяти (або не протидіяти) спотворенням на виборах. Максимальна кількість – 12 балів, мінімальна

кількість – 4 балів. Запитання №23, №24, №25, №27 оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №22 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.3. Демократизм-авторитарність організаційної культури. Стимульний матеріал:

8. Рішення щодо питань, які належать до моїх повноважень, мені доводиться узгоджувати з керівництвом.
9. З приводу розпоряджень керівництва не прийнято дискутувати, їх необхідно лише виконувати.
10. Керівництво оцінює внесок кожного з працівників об'єктивно.
11. Керівник спілкується здебільшого з «наближеними» до нього особами.
12. Перебуваючи на зборах колективу, всі розуміють, що краще промовчати, ніж висловлюватися.
13. Керівник маніпулює підлеглими, створює нештатні ситуації з метою контролю над ними.
14. Керівник цінує компетентність співробітників, часто радиться зі співробітниками щодо питань, в яких вони є спеціалістами.
15. Керівник демонструє перед людьми атрибути фінансового престижу (дорогі аксесуари, автомобіль, житло).
16. Були неодноразові «показові» звільнення працівників через суб'єктивні причини.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим авторитарнішим є стиль управління за місцем праці респондента, тим більша бюрократична та соціальна дистанція між співробітниками і керівником. Чим нижчий показник за цією шкалою, тим демократичніші стосунки в колективі, тим менше бюрократично-комунікативних та соціальних бар'єрів між співробітниками і керівником. Максимальна кількість – 27 балів, мінімальна кількість – 9 балів. Більшість

запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №10, №14 оцінені у зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.14. Самототалітаризм. Стимульний матеріал:

72. Керівник завжди правий.

73. Не варто йти всупереч думки більшості.

74. Краще погана влада, ніж безвладдя.

75. Необхідно у своїй поведінці відповідати очікуванням оточуючих.

76. «Якщо вдарять по лівій щоці, то підставляю праву». Ті, хто думають, що так можна чинити щодо мене, глибоко пошкоднують про це.

77. Люди (підлегли) заслуговують на ту владу (керівництво), яку мають.

78. Щоб мати авторитет керівник має демонструвати очевидну перевагу (автомобіль, дорогий одяг та речі тощо).

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє готовність перебувати на підпорядкованих позиціях у соціальних стосунках: в комунікації побоюється висловлювати власну думку; готовий коритися усякій владі чи усяким керівникам, без огляду на правомірність їх дій чи вимог, не суперечить думці «більшості». Чим нижчим є показник за цією шкалою, тим рівень розвитку я-ідентичності респондента наближається до «авторського»: особистість має позитивну самооцінку; не перекладає відповідальності на сторонніх – керівників, думку соціального оточення; психологічно готова нести відповідальність за власні рішення. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Більшість

запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №76 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. Стимульний матеріал:

79. «Переможців не судять».

80. Особи, які «переступають» через колег, мають більші шанси зробити вдачу кар'єру.

81. Ділова конкуренція та мораль не завжди сумісні.

82. Лише той є переможцем, хто перемагає в чесному змаганні.

83. За ради кар'єри чи бізнесу дозволяється підтримати впливових людей (групу, партію), цінності та дії яких не відповідають моїм переконанням.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим респондент толерантніше ставиться до аморальних засобів досягнення успіху в професійних та ділових взаєминах. Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №82 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень. Стимульний матеріал:

56. Я ніколи не проголосую і не підтримаю політичну силу, ідеї якої не відповідають моїм переконанням.

57. У теперішніх умовах під час виборів доводиться здебільшого вибирати між «меншим злом», ніж обирати кращих.

58. Довіряти офіційним відомостям про високопосадовців чи партії не можна, бо вони не відповідають дійсності (приховують їх реаль-

ний майновий стан, біографію, спонсорів).

59. Коли йдеться про голосування за ту чи іншу партію, я дослухаюся до думки моїх друзів.

60. Здебільшого у мене не вистарчає часу і можливостей розібратися в особистостях кандидатів у депутати перед прийняттям рішення за кого голосувати.

61. У важливих питаннях збираю інформацію з різних джерел, розпитую різних людей.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент проявляє критичність та інтелектуальну самостійність щодо інформації про суспільно-політичні події та явища: стосовно відомостей про політичних осіб та партії, в ході ухвалення рішень (голосування на виборах). Чим нижчий є показник за цією шкалою, тим менш критично і самостійно респондент ставиться до інформації про суспільно-політичні події та явища: користується думкою своїх друзів; не має чітких переконань, а тому схильний підтримувати політичні сили не з ідейних мотивів; не має часу самостійно розібратися в особистостях кандидатів у депутати під час виборів. Максимальна кількість – 18 балів, мінімальна кількість – 6 балів. Більшість запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №59, №60 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. Стимульний матеріал:

64. Стараюся жити «тут і тепер», не схильний (–а) обмірковувати майбутні події, наслідки своїх слів та вчинків.

65. Оцінюючи майбутнє, покладаюся на інтуїцію, чуття.

66. Часто бувало так, що я опинявся (-лась) у таких ситуаціях, про які й не сподівався.

67. Мене неодноразово дивували вчинки людей, яких я добре знав (-ла).

69. Майбутню поведінку політиків (партій) в Україні важко передбачити.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респондент помиляється в прогнозах майбутнього, щодо поведінки людей, політиків (партій); живе «одним днем»; не схильний майбутні події, або наслідки власних вчинків та слів. Низькі показники за цією шкалою, вказують, що респондент є завбачливий; намагається прогнозувати майбутнє, обмірковує наслідки власних слів та вчинків; менше помилявся в прогнозах майбутнього (щодо поведінки людей, політиків, партій). Максимальна кількість – 15 балів, мінімальна кількість – 5 балів. Усі запитання оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали).

Шкала 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій. Результати респондентів за шкалою 1.19 проаналізовано і на їх основі сформовано шкалу 1.19.1. Радикальність до корупційних ситуацій з оцінками: 5, 3, 1.

Інтерпретація результатів. «Висока радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «5»: респонденти, в яких низький індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 0 до 1,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2. Такі особи готові повідомити про службову корупцію в антикорупційні органи; відчувають приниження гідності від службової корупції; їх обурює партійна корупція, через що вони

налаштовані порушувати «партійну дисципліну»; відчували б сором в разі підкупу виборців; а зустрічі з знайомою особою-корупціонером викликали б у них неприємні емоції.

«Середня радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «3»: респонденти, в яких середній індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,4 до 3,6; які до запитання 97.1 обрали відповідь 2, а до запитання 97.2 обрали відповіді 1, а до решти запитань обрали відповіді 1 або 2 або 3.

«Низька радикальність до корупційних ситуацій» - оцінка «1»: респонденти, в яких високий індекс амбівалентності до корупційних ситуацій – від 1,6 до 9,6; які до запитань 97.1, 97.2 обрали відповіді 3 або 4, а до решти запитань обрали відповіді 2 або 3 або 4.

Чим більший індекс амбівалентності, тим в особистості більша суперечливість між когнітивним та емоційним ставленням до вказаних 4-х корупційних ситуацій. При високих показниках індексу амбівалентності в особистості наявний мотиваційний конфлікт, вона переживає розгубленість, значні вагання, що унеможливує прийняття нею рішення – протидіяти корупціонерам.

Результати кожної з 4-х корупційних ситуацій порівнюються між собою. Ті ситуації, які отримали вищі індекси амбівалентності в конкретній вибірці є потенційно більш сприятливими для здійснення корупційних дій та прояву конформізму особистості щодо корупційних вимог учасників ситуації. Результати аналізу емпіричних даних дивись в додатку Б.

Шкала 1.22. Антикоруptionна спроможність.
Стимульний матеріал:

131. Доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог.

132. Я побоююсь відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам.

133. В колективі є амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань.

134. Мені байдуже, чи мій голос на виборах був (буде) спотворений.

135. Якщо запропонують достатню суму, то проголосую на виборах так, як мене попросять.

136. Я особисто брав (-ла) і братиму активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції.

137. Корупція мене особисто не зачіпає, владні зловживання для мене не є проблемою.

Інтерпретація результатів: чим вищим є показник за цією шкалою, тим більшою мірою респонденти проявляють антикорупційну позицію: мали випадки суперечок з керівниками з приводу їх неправомірних вимог; не побоюються відмовити керівнику; в їх колективі є амбітні співробітники, які готові публічно висловлювати свою позицію; вони є небайдужими щодо захисту від фальсифікації результатів виборів депутатів; брали і братимуть участь у громадських акціях з метою протидії політичній корупції і т.п. При низьких показниках – респондент вважає корупцію темою, яка його особисто не стосується; він є суспільно пасивним, готовий за гроші продати свій голос на виборах; побоюється сперечатися чи відмовити керівнику, аби не зашкодити власним інтересам. Максимальна кількість – 21 балів, мінімальна кількість – 7 балів. Частина запитань оцінені у напрямі зростання: «не погоджуюсь» (1 бал), «частково погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (3 бали). Запитання №132, №134, №135, №137 оцінено в зворотному напрямі: «не погоджуюсь» (3 бали), «частково

погоджуюсь» (2 бали), «цілком погоджуюсь» (1 бал).

Перевірка надійності спеціалізованих діагностичних шкал. Надійність шкал (характеристика дослідницьких методик, що відображає точність психодіагностичних вимірювань, стійкість результатів вимірювання від впливу випадкових факторів) вимірювалась за допомогою: а) поділу завдань навпіл; б) перевірки шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха; в) перевірки надійності позицій шкал (вагомості завдань) позиційним аналізом. Перевірка виявила коефіцієнт надійності більшості шкал на рівні 0,7 і більше, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість і надійність використаних спеціалізованих діагностичних шкал (див. табл. 1).

Представляємо результати проведеного позиційного аналізу для перевірки надійності вагомості завдань, а також результати перевірки внутрішньої узгодженості завдань шкал стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха.

Шкала 1.2. Ставлення до побутової корупції. У таблиці 2.5.1 (дивись додаток В.1) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,58-0,74$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,77, що вказує на «добру» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Таблиця 1.
Кореляційний аналіз перевірки шкал на надійність методом поділу шкал на підгрупи питань (парні, непарні) Marked correlations are significant at $p < 0,05$, обсяг вибірки $N=200$ (Casewise deletion of missing data).. Перевірка шкал на внутрішню узгодженість стандартизованим коефіцієнтом альфа Кронбаха, обсяг вибірки $N=337$.

Шкали	1.2. Ставлення до побутової корупції	1.1.2. Завбачливість-незавбачливість	1.3. Авторитаризм організаційної культури	1.4. Ставлення до службової корупції	1.2.2. Антикорупційна спроможність	1.5. Ставлення до виборчої корупції	1.1.1. Крипичність в ухваленні рішень	1.1.4. Самогалактицизм	1.1.5. Толерантність до аморальності в діловій сфері	1.1.9. Амбівалентність до корупційних ситуацій
1.2.парні	0,85									
1.2.непарні	0,86									
Коефіцієнт альфа Крон-баха	0,77									
Коефіцієнт альфа Крон-баха		0,71								
1.3.парні			0,89							
1.3.непарні			0,85							
Коефіцієнт альфа Крон-баха			0,72							
1.4.непарні				0,68						
1.4.парні				0,65						
Коефіцієнт альфа Крон-баха				0,73						
1.2.2.непарні					0,77					
1.2.2.парні					0,81					
Коефіцієнт альфа Крон-баха					0,68					
1.5.парні						0,72				
1.5.непарні						0,73				
Коефіцієнт альфа Крон-баха						0,66				
1.1.1.парні							0,79			
1.1.1.непарні							0,81			
Коефіцієнт альфа Крон-баха							0,67			
1.1.4.парні								0,73		
1.1.4.непарні								0,84		
Коефіцієнт альфа Крон-баха								0,68		
1.1.5.непарні									0,76	
1.1.5.парні									0,73	
Коефіцієнт альфа Крон-баха									0,69	
Коефіцієнт альфа Крон-баха										0,79

Шкала 1.3. Авторитаризм організаційної культури. У

таблиці 2.5.2 (дивись додаток В.2) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,64$, пункт №8 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,717, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.4. Ставлення до службової корупції. У таблиці 2.5.3 (дивись додаток В.3) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,68$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,735, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.5. Ставлення до виборчої корупції. У таблиці 2.5.4 (дивись додаток В.4) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,44-0,54$, пункт №25 $r=0,36$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,664, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.11. Критичність в ухваленні рішень. У таблиці 2.5.5 (дивись додаток В.5) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,51$, пункт №59 $r=0,34$, пункт №60 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,668, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.12. Завбачливість-незавбачливість. У таблиці 2.5.6 (дивись додаток В.6) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,49-0,58$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа

Кронбаха 0,706, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.14. Самототалітаризм. У таблиці 2.5.7 (дивись додаток В.7) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,38-0,55$, пункт №76 $r=0,30$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,679, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.15. Толерантність до аморальності в діловій сфері. У таблиці 2.5.8 (дивись додаток В.8) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,45-0,56$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,69, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.19. Амбівалентність до корупційних ситуацій. У таблиці 2.5.9 (дивись додаток В.9) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,46-0,67$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,789, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Шкала 1.22. Антикоруційна спроможність. У таблиці 2.5.10 (дивись додаток В.10) представлено результати перевірки, що засвідчують значущі коефіцієнти кореляції завдань з шкалою ($r \geq 0,43-0,49$, пункт №132 $r=0,35$, пункт №135 $r=0,33$). Перевірка виявила коефіцієнт альфа Кронбаха 0,682, що вказує на «достатню» внутрішню узгодженість вказаної діагностичної шкали.

Досліджено критеріальну та конструктну валідність розроблених спеціалізованих шкал [Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Критеріальна валідність спеціалізованих шкал здійснена методом порівняння результатів у контрастних групах – вітчизняній та еталонній (польській) вибірках, які на час проведення анкетування суттєво відрізнялись за індексом сприйняття корупції, згідно з дослідженнями Transparency International. Індекс сприйняття корупції впродовж 2013-2017 рр. в Польщі – 61, в Україні – 29 (чим вищий бал, тим менш толерантне ставлення громадян до корупції) [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Нижче наводимо таблиці порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р., Анкетування №4, 2017-2018 р. у вітчизняній та еталонній вибірках для перевірки критеріальної валідності розробленого діагностичного інструментарію.

Таблиця 2.

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №1, 2013 р. Групуюча змінна – «країна проживання». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances > 0,05.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p-Variances
1.2.Ставлення до побутової корупції	8,68	6,67	9,48	0,00	0,05
1.4.Ставлення до службової корупції	11,20	8,99	7,92	0,00	0,05

Таблиця результатів порівняльного аналізу (t-tests) Анкетування №4, 2017-2018 р. Групуюча змінна – «країна проживання». Похибки вказаних ознак менші $p < 0,05$, що вказує на наявність відмінностей між середніми значеннями ознак і групуючої ознаки. Між дисперсіями вибірок немає статистично значущих відмінностей (однорідність дисперсій виконується), на що вказує F тест Фішера – P, Variances > 0,05.

	Українська вибірка	Польська вибірка	t-value	p	p-Variances
1.2. Ставлення до побутової корупції	7,55	6,11	7,48	0,00	0,05
1.4. Ставлення до службової корупції	9,20	7,44	7,42	0,00	0,56
1.5. Ставлення до виборчої корупції	8,03	7,26	4,09	0,00	0,05

Результати перевірки критеріальної валідності шкал «Ставлення до побутової корупції»; «Ставлення до службової корупції»; «Ставлення до виборчої корупції» вказують на належну якість інструментарію для дослідження.

- Критеріальна валідність шкали 1.2. «Ставлення до побутової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 7,8 (2013), 7,6 (2017), еталонної вибірки – 6,7 (2013), 6,1 (2018), що вказує на більш толерантне ставлення до побутової корупції респондентів вітчизняної вибірки.
- Критеріальна валідність шкали 1.4. «Ставлення до службової корупції». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 11,2 (2013), 9,2 (2017), еталонної вибірки – 8,9 (2013), 7,4 (2018). Результати вказують на вищий рівень толерантності до службової корупції у вітчизняній вибірці.
- Критеріальна валідність шкали 1.15. «Толерантність до аморальності в діловій сфері». Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 9,3 (2013), 9,3 (2016), 8,9 (2017), еталонної вибірки – 8,6 (2013), 7,9 (2018): респонденти вітчизняної вибірки більш толерантно ставляться до аморальних засобів в ділових відносинах, ніж респонденти

еталонної вибірки.

- *Критеріальна валідність шкали 1.14. «Самототалітаризм».* Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки є дещо вищими – 12 (2013), 11,7 (2016), 11,7 (2017), ніж еталонної вибірки – 11,7 (2013), 11,3 (2018). На рисунку 2.15 (додаток Г.6) представлено результати перевірки окремих пунктів (завдань) шкали 1.14. «Самототалітаризм». Слід зауважити, що в вітчизняних вибірках у порівнянні з еталонними вибірками спостерігаються вищі показники самототалітаризму у системі «індивід – носії влади». Це свідчить про звичку вітчизняних респондентів до доволі жорсткої субординації, і є проявом соціалізованого (конформістського) рівня розвитку я-ідентичності.
- *Критеріальна валідність шкали 1.22. «Антикорупційна спроможність».* Середні значення у респондентів вітчизняної вибірки – 15,9 (Анкетування №3, 2017), 16,1 (Анкетування №4, 2017), в еталонній вибірці – 15,3% (2017). У еталонній вибірці середні показники антикорупційної спроможності нижчі, ніж у вітчизняній вибірці. Респондентів еталонної вибірки з «високим» рівнем антикорупційної спроможності – 3%, у вітчизняних вибірках – 15% (Анкетування №3, 2017), 17% (Анкетування №4, 2017) (див. табл. 4).

Шкала 1.22 Розподіл респондентів за рівнем антикорупційної спроможності. N= 100 вітчизняних респондентів (Анкетування №3, 2017 р.), N= 200 вітчизняних респондентів (Анкетування №4, 2017), 200 респондентів еталонної вибірки (2018 р.)

Антикорупційна спроможність	Вітчизняна вибірка (Анкетування №3, 2017)	Українська вибірка (Анкетування №4, 2017)	Еталонна вибірка (Анкетування №4, 2017)
Низька (7-14)	28%	26%	30%
Середня (15-18)	57%	57%	67%
Висока (19-21)	15%	17%	3%

Порядку половини вітчизняних респондентів (50%, 54%) визнали, що їх «корупція особисто зачіпає, владні зловживання для них є проблемою», серед польських респондентів таких є 30% (2018).

Приблизно 27-28% вітчизняних респондентів брали та братимуть активну участь в масових акціях протесту з метою протидії політичній корупції, серед респондентів еталонної вибірки активно настроєних є 10%. Натомість 57% польських респондентів не брали і не братимуть активної участі в подібних масових заходах, серед вітчизняних респондентів абсентеїстично налаштованих щодо політичної корупції є вдвічі менше громадян – 30%.

42% вітчизняних та респондентів еталонної вибірки визнали, що вони не побоюються «відмовити керівнику аби не зашкодити власним інтересам». Водночас бачимо, що більше половини респондентів обох вибірок зізнаються, що «побоюються відмовити керівнику аби не зашкодити власним інтересам».

58% респондентів еталонної вибірки погодились повністю або частково, підтвердили, що їм «доводилось відверто сперечатися з керівником з приводу робочих питань чи неправомірних його вимог», серед вітчизняних респондентів таких є 76%-70%.

Приблизно схожий відсоток респондентів обох вибірок

– 39% респондентів еталонної вибірки, 41%-47% вітчизняних респондентів – підтвердили, що є в «колективі амбітні співробітники, які висловлюють перед керівництвом свою позицію без вагань». 32%, 24% респондентів вітчизняної вибірки вказали, що готові (цілком, або частково погодились) «продати» свій голос під час виборів, серед респондентів еталонної вибірки таких виявилось у двічі менше 15%.

Зазначені показники вказують на вищій рівень антикорупційної налаштованості вітчизняних респондентів, що спричинено, на нашу думку, більшою поширеністю корупції, а також більш авторитарною організаційною культурою, про що зазначалось вище.

○ *Критеріальна валідність шкали 1.19.1. Амбівалентність до типових корупційних ситуацій.* Отримано результати щодо відмінностей ставлення польських та вітчизняних респондентів до корупційних ситуацій (див. додаток Г.10, рис. 2.19). Середні значення індексу амбівалентності в обох вибірках «середнього ступеня»: у вітчизняній вибірці 1,41 (2016), 1,7 (2017), у польській вибірці 1,4 (2018).

Найменше (7%) відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «94. Яке Ваше ставлення до знайомої Вам особи, якщо Ви дізнались, що вона займається корупцією?» Середні значення індексу амбівалентності в польській вибірці 1,5, а в українській 1,6.

Найбільшою мірою на 36% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «95. Припустіть, що Вам доводиться займатись виборчою корупцією...». Середні значення індексів

амбівалентності в польській вибірці 1,1 (низький ступінь), а в українській 1,72. Ця ситуація не спричиняє значних мотиваційних конфліктів у польських респондентів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

На 23% відрізняються середні значення індексів амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «96. Уявіть, Ви депутат. Вам доводять вказівку голосувати за рішення, яке явно шкодить більшості громадян». Середні значення індексів амбівалентності в польській вибірці 1,33, а в українській 1,72.

На 13% відрізняються індекси амбівалентності вітчизняної та польської вибірок щодо ситуації: «97. Припустіть, що Вас залучають до корупційних зловживань в установі, у якій Ви працюєте». Індекс амбівалентності в польській вибірці 1,65, а в українській 1,9. Спроби залучити польських респондентів до корупційних зловживань не викликають настільки значних мотиваційних конфліктів, що бачимо у вітчизняних респондентів.

Висновок. Отже, отримані емпіричні результати підтверджують достатню валідність, внутрішню узгодженість, надійність розроблених діагностичних шкал для дослідження ставлення громадян до корупції.

Перспективи подальших досліджень. Слід продовжувати перевірку вказаних діагностичних шкал, здійснити їх стандартизацію та розробити «норми» для різних категорій респондентів.

Список джерел:

1. Батурин Н.А., Мельникова Н.Н. Технология разработки тестов: часть I // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tehnologiya-razrabotki-testov-chast-i>
2. Клайн П. Справочное руководство по конструированию тестов: Введение в психометрическое проектирование / П. Клайн; под ред. Л.Ф. Бурлачука. – Киев: Изд-во ПАН Лтд, 1994. – 688 с.
3. Лозинський О.М. Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. Видання друге, доповнене. – Львів: В-во «СПЛОМ», 2017. – 368 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management:
Science Journal

ISSN 2409-1375

Випуск 19

Керівник проекту, відповідальний редактор
О.М. Лозинський.

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки, підготовка до друку
ГО «Львівський аналітичний дім».
Ідентифікаційний код 34167033

Свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи:
серія АОО №760926

Для листування E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 10.04.2020 р. Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 3,89. Тираж 100.

Друк Видавництво «Світ», 79000, Львів, вул. Дорошенка, 41.